

ARKADIUSZ URBANIEC

<https://orcid.org/0000-0002-5261-2629>

Uniwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Postać cesarzowej Teodory w źródłach łacińskich (*Chronicon* Wiktora z Tunnuny, *Breviarium Liberatusa z Kartaginy* oraz *Liber Pontificalis*)

Streszczenie

Poniższy artykuł stanowi analizę sposobów przedstawiania cesarzowej Teodory – żony cesarza Justyniana i najpopularniejszej kobiety w dziejach Bizancjum – we współczesnych jej źródłach łacińskich. Wiktor z Tunnuny, Liberatus z Kartaginy, a także autor wybranych biogramów w *Liber Pontificalis* koncentrowali się w swoich dziełach przede wszystkim na kwestiach polityki religijnej imperium i przez ten pryzmat opisywali osobę władczyni. Rozważania dotyczące równoległej miafizycznej tradycji źródłowej pozwalają na wysunięcie hipotezy o schematyzmie kreowania wizerunku Teodory jako głównego wroga chalcedońskiej ortodoksji.

Słowa kluczowe: cesarzowa Teodora, późnoantyczna historiografia łacińska, miafizyci

**THE EMPRESS THEODORA IN LATIN SOURCES
(CHRONICON OF VICTOR OF TUNNUNA,
BREVIARIUM BY LIBERATUS OF CARTHAGE
AND LIBER PONTIFICALIS)**

Abstract

The following article analyzes the presentation of Empress Theodora – the wife of Emperor Justinian and the most popular woman in the history of Byzantium – in contemporary Latin sources. Victor of Tunnuna, Liberatus of Carthage, and the author of selected biographies in *Liber Pontificalis* focused in their works primarily on the issues of religious policy of the empire and described the person of the ruler throughout this prism. Considerations on the parallel monophysite source tradition allow for a hypothesis about the schematicism of creating the image of Theodora as the main enemy of Chalcedonian orthodoxy.

Keywords: Empress Theodora, late antiquity Latin historiography, Monophysites

Teodora, żona cesarza Justyniana i augusta imperium rzymskiego w latach 527–548, należy do najbardziej rozpoznawalnych w kulturze europejskiej postaci związanych z dziejami Bizancjum¹. „Sprawca” jej popularności stał się w dużej mierze Prokopiusz z Cezarei, który w przypisywanym mu generalnie w dyskursie naukowym dziele *Anecdota (Historia Arcana)* przedstawił postać cesarzowej z jednoznacznie negatywnej strony, skupiając się na pejoratywnych cechach jej charakteru, oskarżając o bezwzględność, niemoralność, intryganctwo, wyuzdanie seksualne oraz zbrodniczość działań i ich motywów². Prokopiusz w swojej narracji w sposób uproszczony traktował jednak jedną z ważniejszych dziedzin wspólnej aktywności cesarskiej pary – mianowicie politykę religijną, mającą fundamentalne znaczenie dla innych autorów tworzących w schyłkowym okresie sporu chrystologicznego, toczącego się pomiędzy zwolennikami postanowień soboru chalcedońskiego-

¹ Clive Foss, “The Empress Theodora”, *Byzantion*, Vol. 72, 2002, 141: „Theodora, the whore who became empress, is probably the most famous, certainly the most notorious figure in the millennial history of the Byzantine empire”.

² Averil Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, (London–New York: Routledge, 2005), 2–17 (ogólne zagadnienia dotyczące datowania i kompozycji dzieł autora), 47–65 (o *Anecdota*), 66–82 (o wizerunku Teodory w tym dziele).

go a miafizytami³. Teodora reprezentująca konsekwentnie postawę antychalcedońską (w przeciwieństwie do jej męża Justyniana)⁴ stała się bohaterką tradycji miafizyckiej z jednej strony, z drugiej natomiast głównym wrogiem ortodoksyjnego (chalcedońskiego) Kościoła, szczególnie we współczesnych jej dziełach autorów zachodnich: Wiktora z Tunnuny i Liberatusa z Kartaginy oraz zbliżonego chronologicznie *Liber Pontificalis*.

Tradycja miafizycka

Wizerunek cesarzowej w tradycji syryjskiej (czyli w regionie, który w drugiej połowie VI w. stał się obok Egiptu głównym ośrodkiem miafizytyzmu) kształtowany był przede wszystkim przez dwa współczesne jej źródła (równoległe z analizowaną w niniejszym artykule tradycją łacińską): dzieła Jana z Efezu (zachowana fragmentarycznie *Historia kościelna, Żywoty wschodnich świętych*)⁵ oraz Pseudo-Zachariasza

³ Greckie źródła świeckie (z wyjątkiem Prokopiusza z Cezarei) generalnie nie poświęcają cesarzowej zbyt wiele uwagi, np. Jan Lydos, *De magistratibus*; Jan Malalas, *Chronographia; Chronicon Paschale*. Ewagriusz Scholastyk – prochalcedoński autor historii kościelnej – w zdecydowanie lepszym świetle przedstawia Teodorę, wspierającą miafizytów, niż jej ortodoksyjnego męża Justyniana, por. Charles Pazdernik, “«Our Most Pious Consort Given us by God»: Dissident Reactions to the Partnership of Justinian and Theodora, AD 525–549”, *Classical Antiquity*, Vol. 13, 1994, 264–266.

⁴ Kwestia przyjęcia poglądów miafizyckich przez Teodorę lub też wychowanie jej w tej doktrynie budzi kontrowersje badawcze. W dyskursie pojawia się pogląd oparty na narracji Prokopiusza z Cezarei w *Anecdota* 9.27–28, mówiący o tym, że do nawrócenia Teodory doszło w Aleksandrii, być może za sprawą Sewerusa z Antiochii, por. np. Robert Browning, *Justynian i Teodora*, przeł. Maria Boduszyńska-Borowikowa, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996), 68; Susan Ashbrook Harvey, “Theodora the «believing queen»: A study in Syriac historiographical tradition”, *Hugoye*, Vol. 4.2, 2001, 213–214; źródła takiego stanowiska badaczy wskazuje Clive Foss, “The Empress Theodora”, 166–167. Właściwie historyk z Cezarei opisuje we wspomnianym passusie jedynie podróż przyszłej cesarzowej do Libii w charakterze nałożnicy namiestnika Hecebolusa, skąd wygnana wróciła do Konstantynopola – jej ewentualny powrót przez stolicę Egiptu i dokonana w tym mieście konwersja jest wyłącznie konstrukcją historiograficzną.

⁵ Jan z Efezu – urodzony ok. 507 r., pochodził z okolic Amidy i został wychowany w miafizyckim klasztorze. Już jako członek wspólnoty monastycznej doświadczył prześladowań w czasach panowania Justyna, natomiast w 529 r. został wyświęcony na diakona przez Jana biskupa Tella – jednego z czołowych przedstawicieli miafizytów. Około 534 r. zamieszkał w Konstantynopolu i został protegowanym cesarzowej Teodory, natomiast Justynian wysłał go w 542 r. do Azji Mniejszej w celu nawracania licznych w tym rejonie pogan. W 558 r. został tytularnym biskupem Efezu, jednak po wstąpieniu na tron Justyna II został okresowo uwięziony i odzyskał wolność dopiero po elekcji cesarskiej Tyberiusza II. Zmarł w okresie rządów Maurycjusza, po 588 r. Jan był autorem żywotów mnichów miafizyckich oraz historii kościelnej, z której w całości zachowała się część trzecia, natomiast fragmenty części

Retora (*Historia Ecclesiastica*)⁶, skupiających się na wybranych aspektach aktywności władczyni. W *Żywotach wschodnich świętych* w biografii Tomasza i Stefana Teodora występuje jako orędowniczka miafizytów jeszcze przed objęciem tronu imperium przez cesarza Justyniana⁷. W momencie, gdy cesarz Justyn w 519 r. zmienił kurs polityki religijnej Cesarstwa, miafizycy duchowni znaleźli się na wygnaniu – taki los spotkał również biskupa Amidy imieniem Mare, który wraz ze swoimi diakonami i *notariis* został zesłany do Petry. Trudne warunki bytowe zmusiły biskupa do wysłania swojego diakona Stefana do Konstantynopola w celu uzyskania przeniesienia w dogodniejsze do życia miejsce. Duchowny po przybyciu do stolicy udał się wprost do Teodory, wywodzącej się z domu publicznego (πορνεῖον), będącej w tym czasie patrycjuszką i żoną magistra *militum praesentalis* Justyniana – cesarskiego siostrzeńca i również patrycjusza⁸. Misja Stefana zakończyła się sukcesem, gdyż patrycjuszka poprosiła swojego męża, aby przekonał cesarza do zmiany miejsca wygnania Mare i jego towarzyszy – w konsekwencji biskup Amidy trafił do Aleksandrii. Po jego śmierci Stefan został wezwany (wysłano tym celu *magistriani* – urzędników *magistra officiorum*, być może *agentes in rebus*) nad Bosfor przez Teodorę, która w międzyczasie została cesarzową, aby

drugiej zachowały się w charakterze wyciągów w późniejszych kronikach syryjskich: Pseudo-Dionizego, Eliasza z Nisibis, *Kronice* z 846 r., Michała Syryjczyka oraz w *Kronice* z 1234 r., por. Paweł Janiszewski, „Historiografia późnego antyku (koniec III – połowa VII w.)”, w: Ewa Wipszycka (red.), *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, t. 3, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999), 120–121; Susan Ashbrook Harvey, „Theodora the «believing queen»”, 220–221, przyp. 34. Obszernie na temat *Żywotów świętych* w: Susan Ashbrook Harvey, *Asceticism and Society in Crisis: John of Ephesus and the Lives of the Eastern Saints*, (Berkeley: University of California Press, 1990).

⁶ *Historia Ecclesiastica* została prawdopodobnie napisana w 568/569 r. w języku syryjskim przez anonimowego miafizycznego mnicha z Amidy, który zawarł w swojej pracy również dzieło Zachariasza Retora, obejmujące lata 450–491 i kontynuowane następnie na podstawie niezidentyfikowanych źródeł. Wyczerpujące przedstawienie dyskursu naukowego dotyczącego dzieła Zachariasza i jego kontynuatora zawiera tłumaczenie angielskie: Geoffrey Greatrex (ed.), *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor: Church and War in Late Antiquity*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2011).

⁷ Jan z Efezu, *Żywoty świętych*, XIII.

⁸ Ibidem, s. 189, stosuje wobec Justyniana ogólny termin στρατηλάτης, por. Susan Ashbrook Harvey, „Theodora the «believing queen»”, 222. Przyszły cesarz należał początkowo do *scholae palatinae*, po elekcji swojego wuja służył w *candidati*, natomiast tytuł *comes et magister militum praesentalis* pojawił się na jego dyptychu konsularnym z 521 r., por. John Robert Martindale (ed.), *The Prosopography of the Later Roman Empire* (dalej: *PLRE*), Vol. 2 (395–527), (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 646–647. Ślub Justyniana i Teodory odbył się w 525 r., zatem opisywane przez autora wydarzenia rozgrywały się pomiędzy 525 a 527 r.

ze względu na swoje przymioty duchowe i ascetyczny styl życia został w jej pałacu w charakterze doradcy – zarówno Teodora, jak i Justynian zachwyceni osobą świętego wypełniali wszystkie jego polecenia⁹. Jan z Efezu częstokroć wymienia augustę jako protektorkę miafizytów, pomimo że nie jest ona głównym przedmiotem jego narracji, obok relacji z jej działalnością dobroczynnej – będącej wyrazem osobistej pobożności¹⁰. Wskazuje jednak także na jej aktywność polityczną w kontekście szerszej polityki religijnej Cesarstwa. Prawdopodobnie ok. 542 r. dowódca *foederati* (φύλαρχος), składających się z arabskich Gassanidów, Hirith zwrócił się do augusty z prośbą o przysłanie miafizyckich duchownych, gdyż kler tego obszaru został rozproszony przez prześladowania. Teodora zezwoliła deponowanemu biskupowi Aleksandrii Teodozjuszowi (przebywającemu w Konstantynopolu i stojącemu na czele antychalcedończyków) na konsekrowanie Teodora i Jakuba Baradaeusa na biskupów (przypuszczalnie odpowiednio Bostry i Edessy)¹¹. Podobną akcję koordynowała Teodora w odniesieniu do północnej Nubii, zamieszkiwanej przez plemiona Nobadów. Według relacji *Historii kościelnej* Jana z Efezu wśród duchownych związanych z miafizyckim biskupem Aleksandrii Teodozjuszem znajdował się także prezbiter Julian pragnący

⁹ Jan z Efezu, *Żywoty świętych*, XIII, 207–212. Na temat tworzącej się w Konstantynopolu na początku rządów Justyniana wspólnoty miafizyckiej i roli cesarzowej Teodory w jej rozwoju zob. Susan Ashbrook Harvey, *Asceticism and Society in Crisis*, 86–93, 181–184.

¹⁰ Np. Jan z Efezu, *Żywoty świętych*, X, 157: korespondencja z perską królową w sprawie herezji nestoriańskiej obecnej w państwie Sasanidów, por. Prokopiusz, *Anecdota* 2.32–2.37; LI, 160–161: fundowanie szpitali. Dobroczynność cesarzowej poświadczają także inne źródła bizantyńskie (świeckie, miafizyckie lub prochalcedońskie): Ewagriusz Scholastyk, *Historia Ecclesiastica*, IV.10 (darowizny także na rzecz chalcedończyków); Jan Malalas, *Chronographia*, XVII.19: fundowanie budynków w Antiochii, XVIII.23–25: ratowanie młodych dziewczyn przed prostytutką, por. Jan z Nikii, *Chronicon*, 93.3; Prokopiusz, *De aedificiis* I.9.

¹¹ Jan z Efezu, *Żywoty świętych*, L, 153–158, por. Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Vol. 1–2, (Paris–Bruxelles–Amsterdam: Desclée de Brouwer, 1949), 624–625; William H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 285; Averil Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, 78; idem, “Justin and Justinian I”, w: Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby (eds.), *The Cambridge Ancient History*, Vol. 14: *Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 79; Clive Foss, “The Empress Theodora”, 144; Susan Ashbrook Harvey, *Asceticism and Society in Crisis*, 105; eadem, “Theodora the believing queen”, 225; Lucas van Rompay, “Society and Community in the Christian East”, w: Michael Mass (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 248–249. Na temat Haritha (Arethasa), zob. John Robert Martindale (ed.), *PLRE*, III, 527–641, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 111–113. Prześladowania miafizytów, o których wspomniał autor, zostały przypuszczalnie przeprowadzone przez Efrema, biskupa Antiochii, przy wsparciu aparatu państwowego, por. Pseudo-Zachariasz Retor, *Historia Ecclesiastica*, X.1, 399–400.

nawrócić mieszkańców Nubii najeżdżających rzymską Tebaidę w południowym Egipcie. Aby uzyskać poparcie dla swojego projektu, udał się on do cesarzowej, która przyjęła te wieści z radością i poinformowała o całej sprawie cesarza Justyniana. Jednak ten, gdy dowiedział się, że misjonarz *in spe* odrzuca postanowienia soboru chalcedońskiego, wysłał własną misję z listem do króla Nobadów, która wcześniej miała uzyskać pomoc duksa Tebaidy. Teodora postanowiła uprzedzić Justyniana i napisała własny list do dowódcy wojskowego w południowym Egipcie, w którym informowała go bezpośrednio o tym, że zarówno ona, jak i cesarz wysyłają odrębne misje, jednak prezbiter Julian ma dotrzeć do Nubii pierwszy – inaczej *dux*, będący adresatem listu, straci głowę. Z obawy przed gniewem augusty dowódca zatrzymał wysłanników Justyniana pod pretekstem zorganizowania eskorty, a gdy tylko miafizycki duchowny dotarł do Nubii, poinformował ich o całej sytuacji i wysłał do Nobadów – jednak plemię to przyjęło już doktrynę miafizycką, zatem cesarska misja nie osiągnęła zamierzonych celów¹². Passusy dotyczące działalności misyjnej na Wschodzie i w Afryce ujawniają wizję Jana z Efezu odnośnie do możliwości politycznych Teodory, wzajemnych relacji cesarskiej pary, a także bezwzględności cesarzowej w sprawach dotyczących rozprzestrzeniania wiary zgodnej z doktryną miafizycką (groźby kierowane względem duksa Thebais).

Narracja Pseudo-Zachariasza Retora, w jeszcze większym stopniu niż Jana z Efezu, umieszcza Teodorę na marginesie swojego głównego nurtu. Cesarzowa występuje przede wszystkim jako patronka zwolenników jednej natury w Chrystusie, w kontekście działań poszczególnych duchownych, jednak nie w roli podmiotu zdarzeń. Dwukrotnie autor przywołuje jej postać podczas opisu działań Sewerusa z Antiochii: w księdze IX augusta została przedstawiona jako admiratorka byłego syryjskiego biskupa, którego wyjątkowo ceniła. Przymyślnie to ona namówiła Justyniana, aby wezwał Sewerusa do Konstantynopola pod koniec 535 r., natomiast w przytoczonym liście wspomnianego duchownego do szeroko rozumianego kleru wschodniego (w którym wyjaśniał powody opusz-

¹² Jan z Efezu, *Historia Ecclesiastica*, IV.6–8, por. Lucas van Rompay, “Society and Community in the Christian East”, 250; Richard Price, “The Ecclesiastical Policy of the Emperor Justinian”, w: Richard Price (ed.), *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2009), 15; Clive Foss, “The Empress Theodora”, 144; Averil Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, 79; Charles Pazdernik, “Our Most Pious Consort Given us by God”, 280.

czenia stolicy), znajduje się informacja o protekcji, jaką roztaczała nad nim Teodora, będąca osobą bogobojną i pobożną¹³. Księgę *X Historia Ecclesiastica* otwiera passus dotyczący sytuacji miafizytów w Konstantynopolu (szczególnie ich przywódcy Teodozjusza z Aleksandrii), których los był przedmiotem szczególnej troski augusty, zapewniającej im schronienie przed prześladowaniami¹⁴. Inny charakter posiada fragment dotyczący przyczyn depozycji chalcedońskiego biskupa Aleksandrii Piotra: Pseudo-Zachariasz przekazuje, że był on jednym z bardziej aktywnych prześladowców religijnych (obok Efrema z Antiochii), jednak jego kariera została przerwana w momencie, gdy zamknął w łaźni i spowodował uduszenie przeciwnego mu archidiacona, natomiast syna swojej ofiary uwięził, aby jego zbrodnia nie została ujawniona. Więzień uciekł i udał się do Konstantynopola, aby przedstawić sprawę cesarzowej Teodorze. W konsekwencji do Egiptu zostali wysłani Efrema z Antiochii oraz Abraham Bar Kaili, którzy po zbadaniu okoliczności śmierci archidiacona deponowali Piotra i osadzili na jego miejscu palestyńskiego mnicha Zoilusa¹⁵. Pomimo tego, że inne źródła przedstawiają w odmienny sposób i bardziej szczegółowo bieg opisywanych wydarzeń, to w relacji Pseudo-Zachariasza rola Teodory w upadku Pawła jest niebagatelna – to do niej udał się w pierwszej kolejności uwięziony syn zamordowanego archidiacona i to przypuszczalnie ona skłoniła Justyniana do podjęcia zdecydowanych działań i ostatecznie usunięcia wrogiego miafizytom biskupa.

Oba współczesne źródła, których autorzy posiadali poglądy miafizyckie, jednoznacznie umieszczają Teodorę w roli patron-

¹³ Pseudo-Zachariasz Retor, *Historia Ecclesiastica*, IX.19, IX.20.

¹⁴ Ibidem, X.1.

¹⁵ Pseudo-Zachariasz Retor, *Historia Ecclesiastica*, X.1. Rozbudowaną narrację na ten temat przedstawił Prokopiusz z Cezarei w *Anecdota* 27.3–19 oraz Liberatus z Kartaginy, *Breviarium*, XXIII, 139–140: biskup Aleksandrii Piotr planował usunięcie magistra *militum vacans* i duksa Egiptu Heliasa (*PLRE*, III, 437–438), jednak jego zamiary zostały ujawnione przez pewnego diakona, Psoisa, którego w konsekwencji Piotr rozkazał uwięzić prefektowi *augustalis* Rhodonowi (ibidem, 1083–1084). Przekupiony przez Arseniusza prefekt polecił torturować diakona (bez wiedzy Pawła), w efekcie zastosowanych środków więzień zmarł. Za pośrednictwem rodziny Psoisa sprawa trafiła do cesarza Justyniana, który pozbawił urzędu Rhodona (mianując w jego miejsce Liberiusza), a także rozkazał depozycję biskupa Pawła, gdyż w trakcie śledztwa prefekt powoływał się na polecenia biskupa Aleksandrii. Ostatecznie Rhodon został stracony w Konstantynopolu, por. Jean Maspero, *Histoire des patriarches d'Alexandrie depuis la mort de l'empereur Anastase jusqu'à la réconciliation des églises jacobites*, (Paris: É. Champion, 1923), 136–151; Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 389–391. Wersja Pseudo-Zachariasza Retora jest zatem przypuszczalnie niedokładnym powtórzeniem zasłyszanych pogłosek na temat upadku patriarchy Piotra.

ki swoich współwyznawców, inaczej wszakże rozkładając akcenty. Jan z Efezu, będący blisko cesarskiego dworu, dostrzegał aktywność cesarzowej na polu polityki religijnej, przejmowania przez nią inicjatywy oraz konsekwencję w dążeniu do realizacji celu (także z perspektywą stosowania przemocy) – m.in. zakończone powodzeniem misje w Arabii i Nubii, a także przeniesienie biskupa Amidy w dogodniejsze miejsce odosobnienia. W tym przypadku augusta wykorzystywała autorytet swojej monarszej władzy w celu ochrony miafizytów, przeciwstawiając się nawet cesarzowi. Narracja Pseudo-Zachariasza przypisuje jej postawę raczej bierną, charakteryzującą się reagowaniem na zaistniałe sytuacje, a nie ich samodzielne kreowanie – tym samym polityczne zdolności Teodory nie zostały w tym dziele wyeksponowane. Pisma Jana z Efezu oraz Pseudo-Zachariasza stały się podstawą do powstania tradycji na terenie Syrii, która znacznie ewoluowała na przestrzeni wieków, dodając wiele wątków i rozbudowując te funkcjonujące w VI w. Apogeum kreowania znaczenia cesarzowej dla Kościoła miafizyckiego nastąpiło prawdopodobnie w XII w. w kronice Michała Syryjczyka, korzystającego wprost ze źródeł współczesnych opisywanym wydarzeniom¹⁶. Augusta stała się w niej gorliwą obrończynią wiary, przeciwstawioną bezpośrednio w narracji swojemu mężowi Justynianowi – charakteryzującemu się chwiejną postawą oraz skłonnością do wspierania chalcedońskiej herezji¹⁷. Michał Syryjczyk świadomie kreował postać Teodory jako przykład do naśladowania, z czym nie korespondowała wzmianka Jana z Efezu na temat pochodzenia cesarzowej z *πορνεϊόν* – autor zdecydował się zatem na stworzenie nowej wersji jej młodości, w której była ona słynącą z urody dziewczyną córką miafizyckiego kapłana, którą pragnął pojąć za żonę przebywający w tym czasie na Wschodzie magister *militum* Justynian. Ojciec Teodory postawił jednak warunek: miała ona w przyszłości zachować swoją ortodoksyjną wiarę i nie przyjmować postanowień

¹⁶ Susan Ashbrook Harvey, "Theodora the «believing queen»", 216, przyp. 23.

¹⁷ Taki wydzźwięk posiada passus Jana z Efezu, *Żywoty świętych*, XVII, wykorzystany również przez Michała Syryjczyka, *Chronica* 9.23, w którym Justynian, rozpoczynając przesładowania miafizytów, zapada na ciężką chorobę, z której leczy go asceta Z'ura – na prośbę cesarzowej Teodory, por. Susan Ashbrook Harvey, *Asceticism and Society in Crisis*, 84–85; William H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, 270–272; Charles Pazdernik, "Our Most Pious Consort Given us by God", 276.

chalcedońskich – warunek ten został w wersji opracowanej przypuszczalnie przez Michała Syryjczyka spełniony¹⁸.

Źródła miafizyckie, determinowane przynależnością Teodory do określonej grupy wyznaniowej, przedstawiają ją wyłącznie w pozytywnym świetle, podobnie zresztą jak pozostałe przekazy wschodnie (z wyjątkiem *Anecdota Prokopiusza z Cezarei*). Zupełnie inny wizerunek kreują natomiast łacińskie źródła kościelne, których autorzy byli zaangażowani w obronę chalcedońskiej ortodoksji. Relacje Wiktora z Tunnuny, Liberatusa z Kartaginy oraz *Liber Pontificalis* dostarczają nowych danych poprzez umieszczenie cesarzowej w kontekstach, w których nie była ona obecna z punktu widzenia Konstantynopola.

Wiktor z Tunnuny

Chronicon jest jedynym znanym dziełem afrykańskiego biskupa z miasta Tunnuna, obejmującym lata 444–565 (w zachowanej wersji) i będącym kontynuacją kroniki Prospera z Akwitanii. Celem jej napisania była polemika z przeciwnikami soboru w Chalcedonie: w pierwszej kolejności z miafizytami, a następnie ośrodkami dążącymi do potępienia „Trzech rozdziałów”. Fragmentaryczne informacje na temat autora zawarte są prawie wyłącznie w jego dziele: był on zaangażowany w obronę potępionych przez cesarza dzieł antiocheńskich teologów, z racji czego został w latach 50. VI w. uwięziony w Afryce, następnie zesłany do Egiptu, a ostatecznie osadzony w jednym z konstantynopolitańskich klasztorów, gdzie doznał śmierci Justyniana¹⁹. Osobiste przeżycia wpłynęły zasadniczo na stosunek Wiktora do cesarzowej Teodory, przede wszystkim

¹⁸ Charles Pazdernik, “Our Most Pious Consort Given us by God”, 273, przyp. 71, daje mylne wrażenie, że tradycja ta powstała w IX lub nawet VI w. Susan Ashbrook Harvey, “Theodora the «believing queen»”, 216, przyp. 24 podjęła polemikę w tym względzie, por. *PLRE*, III, 1240.

¹⁹ Krótki i niepełny życiorys Wiktora znajduje się w dziele Izydora z Sewilli, *De viris illustribus*, xxv. Najnowszy wykaz publikacji badawczych odnośnie do tej postaci znajduje się w: Rafał Kosiński, „Wiktor z Tunnuny Kronika”, w: Rafał Kosiński, Adrian Szopa, Kamila Twardowska (red.), *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2019), 133–143, por. także Averil Cameron, “Byzantine Africa: The Literary Evidence”, w: John H. Humphrey (ed.), *University of Michigan Excavations at Carthage*, Vol. 7, (Ann Arbor: University of Michigan, 1982), 29–62; Antonio Placanic, “Da Cartagine a Bisanzio: per la biografia di Vittore Tunnunense”, *Vetera Christianorum*, Vol. 26, 1989, 327–336.

przez pryzmat zajmowania odmiennych stanowisk w sporze chrystologicznym.

Narracja Wiktora z Tunnuny, opisującego sytuację Kościoła, m.in. w latach 30. i 40. VI w., z perspektywy przeciwnika cesarskiej polityki potępienia „Trzech rozdziałów”, czyni z Teodory głównego wroga postanowień soboru chalcedońskiego. Afrykański biskup poświęca jej stosunkowo dużo uwagi, rejestrując moment wstąpienia cesarzowej na tron u boku Justyniana: *Romanorum LII Iustinianus regnavit annis XXXVIII mensis VII, huic errat uxor vocabulo Theodora*²⁰, skupiając się następnie na wybranych aspektach prowadzonej polityki religijnej. W pierwszej kolejności imię Teodory pojawia się w kontekście sporu o recepcję formuły teopaschistycznej²¹, przyjmowanej przez zwolenników Sewerusa z Antiochii jako potwierdzenie istnienia jednej natury Chrystusa, w opozycji do neochalcedończyków pragnących interpretować chrystologię Cyryla z Aleksandrii w duchu diofizyckim²². Wiktor

²⁰ Wiktor z Tunnuny, *Chronicon*, a. 527. *Chronicon Paschale*, a. 527 podaje krótszą długość rządów Justyniana: 38 lat i 11 miesięcy, natomiast Jan Malalas, *Chronographia*, 425.1–5 dokonuje poprawnych obliczeń, ustalając okres panowania cesarza na 38 lat i 8 miesięcy.

²¹ Po raz pierwszy formuła *unus ex trinitate incamatus* pojawiła się w pismach biskupa Konstantynopola Proclusa (434–446). W 519 r. do stolicy przybyła grupa mnichów z prowincji *Scythia Minor* (ich pojawienie się nad Bosforem związane było przypuszczalnie z działalnością ich protektora magistra *militum* Witaliana), która zaproponowała rozwiązanie konfliktu doktrynalnego pomiędzy miafizytami i zwolennikami soboru chalcedońskiego poprzez ochronę Chalcedonu przed oskarżeniami o konotacje nestoriańskie – interpretowali zatem postanowienia soborowe w duchu neochalcedońskim (z pełną akceptacją teologii cyryliańskiej). Ich interpretacja chrystologii została odrzucona m.in. przez obecnych w stolicy legatów papieskich oraz bratanka cesarza Justyna – Justyniana. W dalszej kolejności mnisi udali się z apelacją do Rzymu, aby uzyskać poparcie papieża Hormizdasa dla swojej sprawy, tam jednak również spotkali się z odmową, pomimo że w tym czasie Justynian zmienił front i zaczął naciskać na biskupa Rzymu w celu przyjęcia formuły *unus ex trinitate passus est*, do czego ostatecznie doszło dopiero za pontyfikatu Jana II w 533 r., por. Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 228–230; William H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, 244–245; Claire Sotinel, “Emperors and Popes in the Sixth Century: The Western View”, w: Michael Mass (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 272–273; Mischa Meier, *Das andere Zeitalter Justinians. Kontingenzerfahrung und Kontingenzbewältigung im 6. Jahrhundert n. Chr.*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003), 215–223; Alois Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, Vol. 2: *From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590–604)*, part 2: *The Church of Constantinople in the Sixth Century*, (Louisville: Westminster John Knox Press, 1995), 318–343; Hartmut Leppin, *Justinian das christliche experiment*, (Stuttgart: Klett-Cotta Verlag, 2011), 182 (ogólnie o formule). Na temat przeciwników i zwolenników formuły zaproponowanej przez mnichów scytyjskich w Konstantynopolu zob. Maciej Salamon, „Mnisi scytyjscy w Konstantynopolu (519–520 r.)”, *Balkanica Posnaniensia*, t. 1, 1984, 325–338.

²² Na temat dyskursu pomiędzy Sewerusem z Antiochii a neochalcedończykami zob. Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 22–24, 28–52; Pauline Allen, C.T.R. Hayward,

używa na określenie sewerian sformułowania: *Theodora Augustae factio*, wskazując tym samym na nadrzędną rolę cesarzowej w ruchu miafizyckim – domagali się oni wprowadzenia bezwarunkowo formuły *unus ex Trinitate passus est* rozumianej dosłownie (a nie warunkowo), która miałaby obowiązywać wszystkich mieszkańców Cesarstwa²³, co w konsekwencji stało się przyczyną usuwania z kościołów diofizyckich duchownych, a z klasztorów mnichów, uznających decyzje czterech pierwszych soborów powszechnych za wystarczające²⁴. Wspomniane w tym fragmencie prawo powszechne jest prawdopodobnie tożsame z ustawą Justyniana wydaną przypuszczalnie w 527 r.²⁵ W tym edykcie przyjmującym formę *credo* podkreślone jest cierpienie Chrystusa, konsubstancjalność Trójcy Świętej, potępione są poglądy Nestoriusza i znajdująca się na drugim biegunie sporu chrystologia Eutychesa, jednak brakuje wskazania, czy *Logos* po wcieleniu posiadał jedną, czy dwie natury. Podobną wymowę mają kolejne ustawy opublikowane

Severus of Antioch, (London–New York: Routledge, 2004), 39–46. Próba kompromisu doktrynalnego nastąpiła podczas tzw. *Collatio cum Severianis* (dyskusja pomiędzy sześcioma biskupami miafizyckimi i sześcioma biskupami popierającymi Chalcedon), które miało miejsce w Konstantynopolu w 532 r. i odbyło się przypuszczalnie z inicjatywy Teodory, por. Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 345; szerzej na temat tej dysputy teologicznej pod auspicjami Justyniana zob. Louise Duchesne, “Les protégés de Théodora”, *Mélanges d’archéologie et d’histoire de l’École française de Rome*, Vol. 35, 1915, 60–63; William H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, 264–267; Patrick T. Gray, “The Legacy of Chalcedon: Christological Problems and Their Significance”, w: Michael Mass (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 229–230; Richard Price, “The Ecclesiastical Policy of the Emperor Justinian”, 10–12; Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 232–248. Na temat stosunku sewerian do cesarza Justyniana zob. Nestor Kavvadas, “Severus of Antioch and Changing Miaphysite Attitudes toward Byzantium”, w: John D’Alton, Youhanna Youssef (eds.), *Severus of Antioch. His Life and Times*, (Boston: Brill, 2016), 132–133.

²³ Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 338, przyp. 96 na podstawie analizowanego passusu kroniki Wiktora uważa, że wprowadzenia formuły teopaschistycznej domagała się bezwarunkowo cesarzowa Teodora, jednak tekst nie zawiera takiego sformułowania *expressis verbis*. W trakcie *Collatio cum Severianis* w 532 r. strona chalcedońska była oskarżana przez przeciwników o negowanie faktu cierpienia Boga w ciele, por. ibidem, 339. Formuła teopaschistyczna w rozumieniu bezwarunkowym zakładała cierpienie wcielonego *Logosu* jako jednego z Trójcy, warunkowe przyjęcie tego sformułowania akcentowało cierpienie ludzkiej natury Chrystusa.

²⁴ Represje po legislacyjnym wprowadzeniu formuły teopasyjnej uderzyły m.in. w klasztor akoimetów – popierających ściśle diofizycką interpretację postanowień soboru chalcedońskiego, por. Maciej Salamon, „Mnisi scytyjscy”, 331–332; Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 342; Mischa Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, 219; Patrick T. Gray, *The Defense of Chalcedon in the East*, (Leiden: Brill, 1979), 57–58.

²⁵ CJ I.1.5, por. Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 339; Mischa Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, 218.

w Konstantynopolu 15 marca i 1 kwietnia 533 r. (a zatem już po *Collatio cum Severianis*), skierowane do większości Kościołów (od stolicy, poprzez Azję Mniejszą i Palestynę, do Aleksandrii), gdzie również wyrażona została formuła *unus ex Trinitate*, bez bezpośredniego poruszania kwestii natur Chrystusa²⁶. Dążeniem Justyniana było ponowne zjednoczenie Kościoła poprzez kompromis pomiędzy chalcedończykami a miafizytami, natomiast Wiktor zdaje się interpretować dodanie formuły teopaschistycznej jako przejaw wpływu sewerian, reprezentowanych przez Teodorę, na dworze cesarskim, a sam aspekt teologiczny jako wymierzony w uchwały soboru chalcedońskiego. Takie nastawienie mogło wynikać przede wszystkim z dystansu czasowego, dzielącego opisywane wydarzenie od momentu komponowania *Chronicon* przez autora, na którego recepcję znanej z autopsji przeszłości, wpływały późniejsze decyzje cesarza odnośnie do potępienia „Trzech rozdziałów”, gdyż Wiktor w swojej kronice nie rejestruje aktywności mnichów scytyjskich w Konstantynopolu w latach 20. VI w., a przypuszczalnie sam mógł podzielać warunkową akceptację formuły w rozumieniu neochalcedońskim.

Postać cesarzowej pojawia się ponownie w *Chronicon* w związku ze śmiercią biskupa Konstantynopola Epifaniasza w 535 r. i objęciem tronu patriarszego przez protegowanego Teodory Antymiusza, biskupa Trebizondy²⁷. Opis tego wydarzenia w ujęciu Wiktora ma charakter zwięzłego zapisu kronikarskiego (właściwego typologii dzieła), gdyż poza stwierdzeniem faktu zgonu biskupa i wskazaniem ponadto jego poprzednika, autor przekazuje, że biskupstwo stolicy objął Antymiusz – *factione Theodora Augustae*²⁸. Użycie

²⁶ CJ I.1.6–7, por. Mischa Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, 219; Charles Pazdernik, “Our Most Pious Consort Given us by God”, 259, zob. również pełną treść edyktu w *Chronicon Paschale*, a. 533. Rolą władcy w cesarstwie chrześcijańskim było zwoływanie synodów, na których była ustalana definicja wiary – zamieniająca się następnie w imperialne prawo, zob. John Meyendorff, “Justinian, the Empire and the Church”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 22, 1968, 46. Decyzja w sprawie wprowadzenia doktryny teopaschistycznej do ortodoksji, podjęta przez Justyniana, wpisuje się w powyższy schemat.

²⁷ Autor błędnie datuje to wydarzenie na 537 r. Antymiusz biskup Trapezuntu był uznawany za protegowanego Teodory już podczas *Collatio cum Severianis* w 532 r., pomimo że występował tam jako stronnik Chalcedonu, por. Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 231, przyp. 7, zob. również Hartmut Leppin, *Justinian das christliche experiment*, 183–184.

²⁸ Wiktor z Tunnuny, *Chronicon*, a. 537: *Epiphania episcopo Constantinopolitanae ecclesiae mortuo, qui Iohanni successerant, Anthimus episcopus Eutylianista Trapezontensis factione Theodora Augustae Constantinopolitanam pervadit Ecclesiam*. („Po śmierci biskupa Kościoła konstantynopolińskiego Epifaniasza, który nastąpił po Janie, Antymiusz biskup Tra-

w tym miejscu czasownika *pervadit* może zdradzać postawę biskupa Tunnuny wobec wymienionego ingresu, gdyż przy podobnych okazjach posługiwał się on najczęściej neutralnymi znaczeniowo sformułowaniami *ordinatur*²⁹ lub *suscepit*³⁰. Negatywne konotacje *pervado* w *Chronicon*, tłumaczonego jako „dotrzeć, osiągnąć”, ale też w przenośni „rozpowszechnić się, rozlać, ogarnąć, przejąć”, przypuszczalnie potwierdza fakt, że wspomniany czasownik w przypadku wyniesienia osoby na tron biskupi zastosował Wiktor wyłącznie w opisie depozycji prochalcedońskiego biskupa Aleksandrii Tymoteusza Salofakaliosa, dokonanej za zgodą uzurpatora Bazyliskosa przez miafizytę Tymoteusza Ailourusa, powracającego na zajmowane w czasach panowania cesarza Leona stanowisko³¹. Podobnie jak w kontekście teopaschizmu działanie Teodory nie jest określone w narracji jako bezpośrednie, ale domyślnie w oczach biskupa Tunnuny uchodziła ona prawdopodobnie za inicjatorkę obsadzenia centrum władzy stołecznego Kościoła przez swojego podopiecznego.

Kadencja Antymiusza trwała zaledwie rok, ponieważ na początku 536 r. do Konstantynopola przybył wysłannik króla Ostrogotów Teodahada³² papież Agapitus, który po niepowodzeniu swojej misji politycznej (cesarz Justynian nie zgodził się na przerwanie inwazji wojsk magistra *militum per Orientem* Belizariusza na Italię), skupił się na życiu religijnym stolicy państwa wschodniorzymskiego. Z powodu licznych skarg obozu prochalcedońskiego papież wezwał Antymiusza do złożenia pisemnego wyznania wiary oraz powrotu do opuszczonej siedziby biskupiej w Trebizondzie – wo-

pezuntu, [zwolennik] Eutychesa z faksji cesarzowej Teodory, Kościół konstantynopolitański przejął”.

²⁹ Por. Wiktor z Tunnuny, *Chronicon* a. 460, 463.1, 473.2, 473.4, 477.3, 480, 488.3, 491.2, 497.2, 497.3, 517, 520.1.

³⁰ Por. Wiktor z Tunnuny, *Chronicon* a. 450.4, 453.1, 465.1, 469, 490.1, 497.3, 509, 535.

³¹ Warianty tłumaczeń zwrotu, zob. Marian Plezia (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. 4, (Warszawa: PWN, 2007), 139. Opis powrotu Tymoteusza Ailourusa na tron biskupi Aleksandrii w narracji Wiktora z Tunnuny, *Chronicon*, a. 475.5, szerzej na temat odwołania miafizyckiego biskupa z wygnania przez Bazyliskosa oraz jego wpływie na powstanie tzw. *Encykliki* zob. Rafał Kosiński, *Emperor Zeno Religion and Politics*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010), 82–91. Tłumacze tego passusu Wiktora w: Rafał Kosiński, Adrian Szopa, Kamila Twardowska (red.), *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2019), 157, przyjęli wariant przekładu zwrotu *pervado* jako „przejąć”, stosując zatem pejoratywne określenie kontekstu transferu na biskupim tronie w Aleksandrii.

³² Teodahad był królem Ostrogotów w latach 534–536, a podjęte przez niego działania: uwięzienie a następnie zamordowanie Amalasanty, której zawdzięczał tron, stały się bezpośrednią przyczyną interwencji bizantyńskiej w Italii, por. *PLRE* II, 1067–1068.

bec jego odmowy biskup Rzymu deponował go z zajmowanego stanowiska, co w perspektywie czasowej znalazło aprobatę cesarza. W kontekście opisu tych wydarzeń Wiktor z Tunnuny przedstawił lakoniczną wersję wydarzeń: Agapitus po przybyciu do Konstantynopola zdjął z urzędu Antymiusza jako niszczyciela Kościoła i wroga soboru chalcedońskiego, następnie pozbawił możliwości wejścia z nim w komunię cesarzową Teodorę – patronkę deponowanego biskupa, i wreszcie uczynił Menasa nowym patriarchą stolicy³³. W przeciwieństwie do poprzednich wzmianek na temat żony Justyniana tym razem Wiktor opisał ją jako bezpośredni przedmiot działania (ze strony papieża) oraz określił mianem patrona Antymiusza, czyli niejako wskazał jako główną inicjatorkę jego wyniesienia na tron biskupi. Brak komunii pomiędzy cesarzową a papieżem z perspektywy popierających postanowienia soboru chalcedońskiego uchodził przypuszczalnie za tożsamy z wykluczeniem Teodory ze wspólnoty oficjalnego Kościoła³⁴.

Konsekwencją działań Agapitusa była reorientacja polityki religijnej Justyniana i jednocześnie fiasko koncepcji unii pomiędzy kościołami wdrażanej przez Teodorę na podstawie formuły teopaschistycznej. Biskup Aleksandrii Teodozjusz, pomimo formalnej depozycji i relegacji do miasta Sycas w Tracji, nadal przebywał w stolicy i „swoim wiarołomstwem plamił prawie cały pałac i większą część królewskiego miasta”³⁵. W tym miejscu Wiktor nie sformułował wprost oskarżenia względem Teodory, która według źródeł

³³ Wiktor z Tunnuny, *Chronicon*, a. 540.1: *Agapitus archiepiscopus Romanus Constantinopolim venit et Anthimum episcopum Constantinopolitanae ecclesie perversorem Chalcedonensis synodi inimicum deponit. Theodoram Augustam eius patronam communione privat et Menam protinus Constantinopolitanae ecclesiae episcopum facit*. Wybór Antymiusza był niekanoniczny por. John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Division. The Church 450–680 A.D.*, (New York: St. Vladimir’s Seminary Press, 1989), 226, przyp. 42; Hartmut Leppin, *Justinian das christliche experiment*, 184. O zagrożeniu dla partii chalcedońskiej poinformował papieża w liście bp Antiochii Efreem – Pseudo-Zachariasz, *Historia Ecclesiastica*, IX.15, 354; IX.19, 368–369, por. Ernest Walter Brooks, “The dates of the Alexandrine patriarchs Dioskoros, Timothy IV, and Theodosius”, *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 12, 1903, 495–496; Charles Pazdernik, “Our Most Pious Consort Given us by God”, 259, przyp. 17. Reorientacja polityki religijnej Justyniana mogła wynikać z zaangażowania w sprawy Zachodu (inwazja na Italię) i chęci pozyskania tamtejszych mieszkańców, zdecydowanie popierających postanowienia soboru w Chalcedonie, por. Charles Pazdernik, “Our Most Pious Consort Given us by God”, 259.

³⁴ Sformułowanie Wiktora: *Theodoram Augustam eius patronam communione privat*, jako ekskomunikę cesarzowej potraktował Clive Foss, “The Empress Theodora”, 145.

³⁵ Wiktor z Tunnuny, *Chronicon*, a. 540.2: *sed Theodosius Constantinopolim Sycas relegatus totum paene palatium et maximam regiae urbis partem sua perfidia maculavit*.

miafizyckich umożliwiała duchownym z tego stronnictwa przebywanie w Konstantynopolu, w pałacu Hormizdasa, jednak kontekst passusu i sposób konstruowania narracji o cesarzowej umożliwiają wysnucie wniosku o wsparciu udzielonym Teodozjuszowi przez augustę.

W kronice biskupa Tunnuny zdecydowanie najdłuższa relacja, dotycząca Teodory, zawarta jest w opisie wyniesienia na tron biskupa Rzymu Wigiliusza. Cesarzowa będąca potajemnym wrogiem soboru chalcedońskiego, wraz ze swoją frakcją, doprowadziła do usunięcia papieża Sylweriusza³⁶ i zastąpienia go przez swojego popiecznika, czyli konstantynopolitańskiego apokryzariusza papieża Agapitusa Wigiliusza. Ingres kolejnego następcy świętego Piotra był możliwy dzięki swego rodzaju umowie pomiędzy Teodorą a kandydatem do objęcia biskupiego tronu w Rzymie: Wigiliusz w zamian za swoje wyniesienie sporządził dokument (którego istnienie było utrzymywane w tajemnicy) zawierający deklarację potępienia „Trzech rozdziałów”, czyli pism teologów ze szkoły antiocheńskiej: Teodora z Mompuestii, Teodoret z Cyru oraz Ibbasa z Edessy. W tym miejscu autor *Chronicon* prawdopodobnie popełnił anachronizm, gdyż kontrowersje dotyczące „Trzech rozdziałów” oficjalnie rozpoczęły się w 544 r. i pomimo że kwestia ta pojawiała się w polemikach teologicznych pomiędzy chalcedończykami i miafizytami już w czasach panowania cesarza Justyna, to jej obecność w układzie pomiędzy Teodorą i Wigiliuszem w 537 r. wydaje się mało prawdopodobna³⁷. Podniesienie sprawy sporu o „Trzy rozdziały” w kontekście papieskiej elekcji wynikało przypuszczalnie z osobistego zaangażowania Wiktora w obronę ortodoksyjności antiocheńskich teologów (w zakresie określonym przez ramy kanonów soboru chalcedońskiego) przy jednoczesnej zdecydowanej niechęci do wybranego z poparciem cesarzowej papieża, który został oskarżony

³⁶ Na temat wyboru Sylweriusza, zob. John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Division*, 226–227; Arkadiusz Urbaniec, „Wizerunek papieża Wigiliusza w *Brewiarium Liberatusa* z Kartaginy i kronice Wiktora z Tonnunny”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t. 142.1, 2015, 33, p. 33.

³⁷ Prawowierność wspomnianych pism była jednym z przedmiotów debaty pomiędzy miafizytami i zwolennikami Chalcedonu, zorganizowanej w 532 r. w Konstantynopolu przez cesarza Justyniana. Ewentualne potępienie „Trzech rozdziałów”, mające skłonić miafizytów do zaakceptowania soboru chalcedońskiego, nie było dla nich w danym momencie satysfakcjonujące, podobnie zresztą jak późniejsze postanowienia II soboru konstantynopolitańskiego, por. Richard Price, „The Ecclesiastical Policy of the Emperor Justinian”, 10–12; Patrick T. Gray, *The Defense of Chalcedon in the East*, 55; John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Division*, 222–223; Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 345–346.

przez autora o pośrednie doprowadzenie do II soboru konstantynopolitańskiego i w efekcie potępienia „Trzech rozdziałów”³⁸. Autentyczność wspomnianego *occultum chirographum* wydaje się zatem wątpliwa, podobnie jak innego pisma przytoczonego w obszernym fragmencie przez biskupa Tunnuny, a napisanego według relacji *Chronicon* przez Wigiliusza już po intronizacji, w którym wchodzi on w komunie z deponowanymi biskupami: Sewerusem z Antiochii, Teodozjuszem z Aleksandrii i Antymiuszem z Konstantynopola, a także wyraża wiarę w jedną naturę w Chrystusie³⁹. Papież sporządził to pismo na prośbę patrycjuszki Antoniny – żony magistra militum Belizariusza, obecnej w Rzymie w związku z kampanią prowadzoną przez wojska bizantyńskie przeciwko Ostrogotom⁴⁰. Antonina była z kolei poplecniczka cesarzowej Teodory, zaangażowaną w depozycję Sylweriusza, a także dymisję prefekta *praetorio per Orientem* Jana z Kapadocji i przypuszczalnie również w tym passusie *Chronicon* pełniła rolę realizatorki poleceń władczyni⁴¹.

³⁸ Na temat postaci Wigiliusza w dziele Wiktora z Tunnuny, zob. Arkadiusz Urbaniec, „Wizerunek papieża Wigiliusza”, 33–37.

³⁹ Wiktor z Tunnuny, *Chronicon*, a. 542.1: *eam fidem, quam tenetis, deo iuvante et tenuisse me et tenere significo, sciens quia illud inter nos praedicamus et legimus, ut et anima una et cor nobis sit unum in deo*. Autentyczność przytoczonego przez autora pisma (a także przez Liberatusa z Kartaginy) stała się przedmiotem skrajnych opinii w dyskursie naukowym. George Every, “Was Vigilius a Victim or an Ally of Justinian?”, *The Heythrop Journal*, Vol. 20, 1979, 261, uważa je za całkowicie autentyczne, William H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, 276; John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Division*, 227 przeprowadzają krytykę tego passusu, nie odrzucając jednak całkowicie możliwości jego autentyczności, natomiast negację wiarygodności tego przekazu wyraża Richard Price, “The Trials of Pope Vigilius”, w: idem (ed.), *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2009), 43–44, zwracając uwagę na następujące elementy: 1. Jeżeli nawet istniał tajny układ pomiędzy Teodora i Wigiliuszem, to pozostał on tajny, 2. W *Liber Pontificalis* została przytoczona treść tajnej wiadomości cesarzowej – co jest fikcją, podobnie jak miafizyckie wyznanie wiary przypisywane Wigiliuszowi, 3. Narracja pomija to, że Teodora i Antymiusz (przy wsparciu Justyniana) dążyli do unii pomiędzy miafizytami i zwolennikami Chalcedonu, co nie byłoby możliwe poprzez potępienie soboru chalcedońskiego, 4. Depozycja Antymiusza odbyła się na synodzie w Konstantynopolu w 536 r., co zostało potwierdzone cesarskim edyktem, zatem unieważnienie tych sankcji kanonicznych i prawnych papieską decyzją było niemożliwe. Przedstawione stanowisko jest dobrze uargumentowane, jednak z powodu braku przeciwstawnych (względem relacji Wiktora z Tunnuny, Liberatusa i *Liber Pontificalis*) wzmianek źródłowych posiada wyłącznie charakter spekulatywny.

⁴⁰ Wiktor z Tunnuny, *Chronicon*, a. 542.1: *Hic itaque Vigilius papa effectus ab Antonina patricia Belesarii patricii uxore compellitur, ut Theodosio Alexandrino, Anthimio Constantino-politano et Severo Antiocheno iam pridem ab apostolica Sede damnatis tanquam catholicis scriberet et ita de fide quemadmodum et illi sentiret*.

⁴¹ Antonina według Prokopiusza wywodziła się z podobnego środowiska, co cesarzowa (*Anecdota*, 1.11) i urodziła się około 484 r. (*Anecdota*, 4.41), zatem w 537 r. miałaby 53 lata – podany przez historyka z Cezarei wiek przyjaciółki Teodory Ernst Stein (*Histoire du*

W ostatnim wpisie dotyczącym cesarzowej Wiktor ujawnił bezpośrednio swój stosunek do Teodory, mianowicie stosując swego rodzaju topos literacki, obecny powszechnie w piśmiennictwie wczesnochrześcijańskim, opisał jej bolesną śmierć jako boską karę za prześladowanie ortodoksyjnych członków Kościoła⁴². Augusta jako *Calchedonensis synodi inimica*, pokryta na całym ciele nowotworem, zakończyła *vitam prodigiose* – zastosowanie przymiotnika *prodigiosus*, tłumaczonego zarówno jako „cudowne”, ale w rozpatrywanym kontekście raczej jako „złowieszcze”, w odniesieniu do życia Teodory jest lapidarnym podsumowaniem jej aktywności na polu religijnym. Generalnie w swojej narracji biskup Tunnuny kreuje wizerunek władczyni jako głównego wroga ortodoksji, który zakulisowymi działaniami dąży do zniszczenia Kościoła poprzez patronowanie duchownym wyznającym miafizyczną chrystologię. Cesarzowa otoczona była przez popleczników – określanych jako *factio* – realizujących jej politykę religijną i umieszczanych przez nią na eksponowanych stanowiskach w strukturach Kościoła. Pomimo skrótowego charakteru *Chronicon* autor poprzez stosowanie określonych środków stylistycznych, przede wszystkim epitetów, uzyskuje impresywną formę narracji o zdecydowanie wartościującym charakterze.

Liberatus z Kartaginy

Dzieło Liberatusa powstało pomiędzy 555 a 566 r., czyli po śmierci papieża Wigiliusza, a przed zgonem monofizyckiego biskupa Aleksandrii Teodozjusza. Podobnie jak *Chronicon* Wiktora z Tunnuny, *Breviarium* powstało w celu przeciwstawienia się polityce religijnej Justyniana, szukającego kompromisu z miafizytami, poprzez potępienie „Trzech rozdziałów”, reprezentuje zatem poglądy zdecydowanie prochalcedońskie. Postać autora jest enigmatyczna i znana wyłącznie z wątków autobiograficznych zawartych w *Breviarium* i listów papieskich: w 535 r. Liberatus przebywał w Rzymie, będąc

Bas-Empire, 285, p. 6) uważa za „exagération malveillante”. Szerzej na temat Antoniny zob. *PLRE*, III, 91–93.

⁴² Wiktor z Tunnuny, *Chronicon*, a. 549.2. Podobny los spotkał innych wrogów chrześcijaństwa lub ortodoksji: cesarza Galeriusza u Euzebiusza z Cezarei (*Historia Ecclesiae*) i Laktancjusza (*De Mortibus Persecutorem*) oraz prezbitera Ariusza w relacji Sokratesa Scholastyka (*Historia ecclesiastica*).

członkiem poselstwa cesarskiego do papieża Jana II. W Italii pojawił się ponownie z listami synodalnymi po inwestyturze biskupa Kartaginy Reparatusa. Następnie po pacyfikacji Kościoła afrykańskiego i II soborze konstantynopolińskim przebywał na zesłaniu w Aleksandrii, gdzie przypuszczalnie skomponował swoje pisma⁴³.

W *Breviarium* kartagiński archidiakon zasadniczo rozwija w długich passusach wątki podjęte także w *Chronicon* Wiktora z Tunnuny, skupiając się jednak przede wszystkim na kwestiach intronizacji biskupów sprzyjających doktrynie miafizyckiej, rejestrując jednocześnie przez ten pryzmat aktywność cesarzowej na polu polityki religijnej. W pierwszej kolejności bezpośrednie działania Teodory widoczne są w trakcie elekcji biskupiej w Konstantynopolu po śmierci Epifaniusza⁴⁴: zdaniem Liberatusa za nominacją Antymiusza stała augusta, która „posadziła” go na biskupim tronie, przypuszczalnie ze względu na sekretne odrzucanie przez niego postanowień soboru chalcedońskiego (jak wiadomo, w 532 r. podczas *colloquium cum severianis* biskup Trapezuntu występował jeszcze po stronie zwolenników Chalcedonu).

Zdecydowanie bardziej rozbudowana narracja dotyczy sytuacji Kościoła aleksandryjskiego, któremu autor *Breviarium* ogólnie poświęca wiele uwagi. Zgon miafizyckiego biskupa Tymoteusza IV w 535 r., piastującego swój urząd od 517 r., spowodował schizmę w stolicy diecezji Egipt⁴⁵. Przyczyna konfliktu pomiędzy odłami ruchu miafizyckiego tkwiła w różnicach doktrynalnych reprezentowanych przez Sewerusa z Antiochii z jednej strony i Juliana z Halikarnasu z drugiej (zwolenników tego ostatniego zwano aftartodoketystami) – obaj

⁴³ Na temat Liberatusa i jego dzieła: Eduard Schwartz, „Praefatio”, w: idem (ed.), *Liberatus, Breviarium causae Nestorianorum et Eytuchianorum, Acta Conciliorum Oeconomicorum*, Vol. II.5, (Berolini et Lipsiae: De Gruyter, 1936); Philippe Blaudeau, „Liberatus de Carthage ou l’historiographie comme service diaconal”, *Augustinianum*, Vol. 50.2, 2010, 543–565.

⁴⁴ Liberatus, *Breviarium*, XIX, 134: *ea tempestate mortuo Epiphano Constantinopolitano episcopo Theodora augusta Anthimum transtulit in eandem sedem, qui fuit episcopus civitatis Trapezunti regionis Ponti, latenter Chalcedonensem synodum non suscipientem*.

⁴⁵ Tymoteusz IV (dla Kościoła koptyjskiego Tymoteusz III) był miafizyckim biskupem Aleksandrii, który zastąpił Dioskura II. Pomimo zwrotu prochalcedońskiego w polityce religijnej Cesarstwa po wstąpieniu na tron Justyna, Tymoteusz utrzymał swoją pozycję, a pod koniec swojego życia został zaproszony przez Justyniana do Konstantynopola w celu stworzenia formuły zjednoczeniowej. W sporze pomiędzy Julianem z Halikarnasu a Sewerusem z Antiochii nie opowiadał się po żadnej ze stron, zob. Jean Maspero, *Histoire des patriarches d’Alexandrie*, 73–114; Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 232–233; Alois Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, Vol. 2: *From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590–604)*, part 4: *The Church of Alexandria with Nubia and Ethiopia after 451*, (Louisville: Westminster John Knox Press, 1996), 42–45.

przebywali na wygnaniu w Aleksandrii w czasach panowania Justyna I⁴⁶. Pomimo że polemika wygasła ok. 527 r., to jej skutki nadal powodowały podział wewnątrz Kościoła aleksandryjskiego. Liberatus przekazuje, że na tron biskupi wstąpił Teodozjusz – popierający Sewerusa, uzyskawszy wcześniej zgodę duchowieństwa chcącego uniknąć walk wśród wiernych (przeciwnikami sewerian w mieście byli mnisi popierający archidiacona Gajanusa oraz niższe klasy społeczne⁴⁷), a przede wszystkim za wiedzą i zgodą (*studio et permissione*) kubikulariusza Calotychiusa – stronnika cesarzowej Teodory⁴⁸. Następnie autor opisuje nocną próbę intronizacji Teodozjusza, która odbyła się jeszcze przed zakończeniem uroczystości pogrzebowych Tymoteusza IV, zorganizowaną przez urzędników cesarskich: duksa Arystomacha, prefekta *augustalis* Dioskura i wspomnianego Calotychiusa⁴⁹. Jednak dowiedzieli się o tym *populi et monasteria*, uniemożliwiając Teodozjuszowi zabranie paliusza, zmuszając go do ucieczki z miasta i wreszcie wybierając na urząd

⁴⁶ Główną osią sporu pomiędzy oboma teologami był stan ciała Chrystusa – Julian uważał, że nie podlegało zepsuciu tak jak ciała ludzkie dotknięte grzechem, gdyż Jezus był nowym Adamem, a jego człowieczeństwo pochodzące z Królestwa Niebieskiego było bezgrzeszne. Sewerus polemizował z tą tezą na gruncie ewentualnego doketyzmu – jeżeli ciało Chrystusa nie podlegało zepsuciu, to jego męka i śmierć na krzyżu były wyłącznie pozorne. Na temat aftarodoketyzmu oraz polemiki Sewerusa z Antiochii z Julianem z Halikarnasu, zob. René Drageut, *Julien d’Halicarnasse, et sa controverse avec Sévère d’Antioche sur l’incorruptibilité du corps du Christ*, (Louvain: P. Smeesters, 1925); Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 233–235; John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Division*, 254–256; Alois Grillmeier, *The Church of Alexandria*, 25–26.

⁴⁷ W czasach patriarchy Tymoteusza IV (517–535 r.) zwolennicy Juliana z Halikarnasu zdobyli silną pozycję w Egipcie, rekrutując się głównie spośród mnichów i przedstawicieli niższych klas społecznych. Sewerusa z kolei popierało właściwie wyłącznie wyższe duchowieństwo, por. Jean Maspero, *Histoire des patriarches d’Alexandrie*, 95; Alois Grillmeier, *The Church of Alexandria*, 45.

⁴⁸ Liberatus, *Breviarium*, XX, 134–135: *Verum defuncto Timotheo Alexandrino episcopo studio et permissione Calotychii cubicularii partis Theodore auguastae Theodosius ordinatur*. Określenie stronnictwa augusty – *partis* – różni się od używanego przez Wiktora z Tunnuny – *factio*, choć są one synonimiczne. Calotychius występuje w źródłach wyłącznie w tym kontekście, zob. *PLRE*, III, 268; Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 380–381. Według Jana z Nikiu, *Chronicon*, XC.90 Calotychius był *praepositus sacri cubiculi* wysłanym do Aleksandrii przez cesarza Justyniana, por. Jean Maspero, *Histoire des patriarches d’Alexandrie*, 111.

⁴⁹ Liberatus, *Breviarium*, XX, 135. Autor opisuje w tym miejscu aleksandryjski zwyczaj legalnego przejmowania władzy biskupiej polegający na czuwaniu elekta przy zwłokach poprzednika, położeniem prawej ręki zmarłego na własnej głowie, a następnie podjęcie z mar i założenie na szyi paliusza św. Marka. Elekcję Teodozjusza na biskupa wspierali, jak wynika z tego fragmentu, najwyżsi urzędnicy cesarscy *dux* oraz *praefectus augustalis*, instruowani przypuszczalnie przez zausznika Teodory kubikulariusza Calotychiusa, Jean Maspero, *Histoire des patriarches d’Alexandrie*, 111. Na temat duksa Arystomacha zob. *PLRE*, III, 118, na temat prefekta *augustalis* Dioskura zob. *PLRE*, III, 404.

biskupi Gajanusa, zwolennika Juliana z Halikarnasu⁵⁰. Poparcie części duchowieństwa, posiadaczy ziemskich, rzemieślników, żołnierzy, arystokratów i ogólnie całej prowincji pozwoliło utrzymać się Gajanusowi na tronie przez 103 dni, po tym czasie z kolei został *iudicibus pulsus abscessit*. Natomiast wygnanie cesarskiego nominata Teodozjusza spowodowało natychmiastową reakcję cesarzowej Teodory: po dwóch miesiącach dotarł do Aleksandrii wysłany przez nią eunuch Narses z wojskiem w celu przywrócenia porządku i zainstalowania prawowitego, z punktu widzenia dworu w Konstantynopolu, biskupa⁵¹. Cesarska ingerencja w likwidację schizmy spowodowała wielodniowe zamieszki w mieście, wzniecane przez zwolenników Gajanusa. W trakcie walk ulicznych zginęło wielu mieszkańców Aleksandrii, ale również *militum maior cecidit numerus* – jak przekazuje Liberatus – Narses został pokonany nie siłą, ale jednością miasta, następnie jednak wódz *igni vicit quod ferro non potuit*, w konsekwencji miasto zostało pozornie spacyfikowane⁵². Pomimo przywrócenia przez wojsko względnego porządku w mieście Teodozjusz nie cieszył się popularnością i po roku i czterech miesiącach, ze względu na permanentny bunt ludności, zdecydował się złożyć urząd i na życzenie augusty z honorami został wysłany do Konstantynopola. Po jego przybyciu do stolicy cesarzowa zapewniła imperatora, że były biskup Aleksandrii jest gotowy na przyjęcie postanowień soboru chalcedońskiego, jednak Teodozjusz odmówił i został zesłany na wygnanie nieopodal miasta⁵³. Libera-

⁵⁰ Liberatus, *Breviarium*, XX, 135 zwraca uwagę na to, że *Gaianus fuit tunc archiepiscopus ex parte adsertorum incorruptibilitatis*. Według prawa panującego w Aleksandrii Julian, będąc biskupem Halikarnasu, nie mógł zostać mianowany patriarchą, Jean Maspero, *Histoire des patriarches d'Alexandrie*, 115, p. 1; Alois Grillmeier, *The Church of Alexandria*, 46, przyp. 78. Konsekracja Gajanusa odbyła się pomiędzy 9 i 11 lutego 535 r., zob. Ernest Walter Brooks, "The dates of the Alexandrine patriarchs", 497.

⁵¹ Liberatus, *Breviarium*, XX, 135. Z tego passusu wynika, że Gajanus został usunięty przez lokalnych urzędników (przypuszczalnie duksa i prefekta *augustalis*) jeszcze przed przybyciem posiłków z Konstantynopola, zatem tron biskupi w momencie drugiej próby intronizacji Teodozjusza prawdopodobnie wakował lub też informacja ta dotyczy okresu późniejszego. Późna tradycja syryjska (Michał Syryjczyk, IX. 21) przekazuje, że Justynian wysłał do Aleksandrii 6000 żołnierzy, por. Alois Grillmeier, *The Church of Alexandria*, 47. Gajanus zgodnie z przekazem Liberatusa został przez Narsesa zesłany na wygnanie do Kartaginy, a następnie na Sycylię, gdzie *quid de eo contigit, ignoratur*.

⁵² Liberatus, *Breviarium*, XX, 135. Według Michała Syryjczyka (IX.21) w trakcie miało zginąć 3000 mieszkańców Aleksandrii, por. Alois Grillmeier, *The Church of Alexandria*, 47, przyp. 82.

⁵³ Liberatus, *Breviarium*, XX, 135. Miejscem wygnania Teodozjusza stała się okolica *basilicam aris Focae*, leżąca 6 mil od stolicy, przy drodze prowadzącej do miasta Stoma w Poncie. W momencie, gdy Liberatus pisał swoje dzieło, deponowany biskup żył tam nadal.

tus, motywując jego postępowanie, posługuje się obraźliwym sformułowaniem sugerującym „woli upór” Teodozjusza (*cum eius voluntate foras*), co przypuszczalnie pokrzyżowało inicjatywę Teodory, która chciała, aby znajdował się on blisko pałacu. Niemniej jednak w całym *passusie* ujawnia się rola augusty jako protektorki jego osoby: wpływającej bezpośrednio na elekcję biskupią w Aleksandrii, następnie kierującej wojsko w celu przywrócenia na stanowisko protegowanego i wreszcie, po nieudanej kadencji, zapraszającej do stolicy Cesarstwa, gdzie mógł on liczyć na jej poręczenie przed spotkaniem z cesarzem.

Po zakończeniu wątku egipskiego kartagiński archidiakon przenosi z powrotem narrację do Konstantynopola i powraca motyw poselstwa papieża Agapitusa, wysłanego przez króla Ostrogotów w celu nakłonienia Justyniana do odwołania wojsk z Italii. Istnienie sojuszu miafizyckich biskupów w Konstantynopolu (Antimusza, Sewerusa i Teodozjusza), wymierzonego w reakcję chalcedońską z 518/519 r. i posiadającego ponadto przychyłność cesarskiej pary, było przypuszczalnie znane papieżowi jeszcze przed przybyciem nad Bosfor⁵⁴. W relacji Liberatusa Agapitus po dotarciu do stolicy przyjął *honorifice directos* od osoby imperatora, jednak Antymiusza całkowicie zlekceważył, ignorując jego pozdrowienie i dopiero interwencja cesarskiej pary, nalegającej, aby wszedł z biskupem Konstantynopola w komunie, zmusiła go do reakcji: papież oświadczył, że jest gotowy to uczynić, jednak pod warunkiem przyjęcia przez Antymiusza prawowiernych pism oraz jego powrotu do katedry w Trapezuncie, gdyż biskupstwo stolicy zajmował w sposób niekanoniczny⁵⁵. Żądania biskupa Rzymu spotkały się

⁵⁴ Mnisi konstantynopolitańscy, wspierani przez delegację duchownych z prowincji Syria II i z pustyni w okolicach Jerozolimy, próbowali wymóc na Antymiuszu wyznanie wiary sformułowane przez sobór w Chalcedonie, przyjęcie *Tomus* papieża Leona oraz potępienie biskupa Aleksandrii Dioskura, deponowanego przez ten sobór. Biskup stolicy odrzucił jednak kategorycznie te żądania. W konsekwencji stronnictwo prochalcedońskie zawiadomiło o sytuacji papieża, podobnie jak biskup Antiochii Efreem – Pseudo-Zachariasz, *Historia Ecclesiastica*, IX.19, 267, por. Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 349.

⁵⁵ Liberatus, *Breviarium*, XXI, 136 dosłownie: *impossible esse aiebat translaticum hominem in illa sede permanere*. Zatem w oczach Agapitusa Antymiusz był człowiekiem zbyt pospolicym, aby piastować funkcję biskupa Konstantynopola. Ewagriusz Scholastyk, *Historia Ecclesiastica*, IV.11 zupełnie pomija rolę Agapitusa w tym zdarzeniu – w jego relacji Antymiusz przekonany przez Sewerusa z Antiochii ustępuje ze swojego biskupiego tronu, a następnie zostaje deponowany wraz z Teodozjuszem z Aleksandrii jako duchowny sprzeciwiający się nakazom imperatora i ustaleniom soboru chalcedońskiego. Jan Malalas, *Chronographia*, 479 podaje jedynie skrótową informację o deponowaniu Antymiusza przez papieża.

z próbami przeciwdziałania podjętymi przez cesarzową Teodorę, która starała się nakłonić go potajemnie do zmiany zdania i wejście w komunię z Antymiuszem, stosując przekupstwo, a gdy to nie przyniosło skutku, posunęła się do gróźb – jednak Agapitus *ne eius audiret petitionem*⁵⁶. W konsekwencji biskup stolicy, czując się pozbawiony funkcji, oddał paliusz na ręce cesarskiej pary i pozostał w Konstantynopolu pod protektoratem augusty – w jego miejsce Agapitus, za zgodą Justyniana, konsekrował Menasa. Liberatus w tym passusie koncentruje się zasadniczo na dwóch najbardziej wyrazistych i aktywnych postaciach: papieżu, który zdaniem autora jest *vir in regulis ecclesiasticis apprime eruditus*⁵⁷ i swoją konsekwentną i bezkompromisową postawą doprowadził do zażegnania prawdopodobnej schizmy, oraz Teodorze – patronce miafizytów, wykorzystującej właściwe kobiecie techniki polegające na zakulisowych intrygach (stosowanie gróźb i próby przekupstwa), w celu zachowania osiągniętego wcześniej *status quo*. Antymiusz natomiast jest osobowością całkowicie bierną, pozbawioną woli i stanowiącą przedmiot (a nie podmiot) podejmowanych działań, która ostateczną rezygnacją z biskupiego tronu stolicy właściwie uzasadnia papieską interwencję, potwierdzając tym samym stawiane wobec niego zarzuty. Justynian z kolei został umieszczony przez kartagińskiego archidiacona w roli arbitra, do którego należy ostateczna decyzja w przedmiotowej sprawie.

Fiasko planów cesarzowej było, jak się okazało, chwilowe, gdyż wkrótce po przedstawionych wyżej wydarzeniach Agapitus zmarł w Konstantynopolu, szykując się do podróży powrotnej do Rzymu⁵⁸. Augusta wykorzystwała tę sytuację, wzywając do siebie (potajemnie) diakona zmarłego papieża – imieniem Wigiliusz, od którego zażądała zgłoszenia swojej kandydatury na tron Piotrowy,

⁵⁶ Liberatus, *Breviarium*, XXI, 136, por. Hartmut Leppin, *Justinian das christliche experiment*, 185.

⁵⁷ Liberatus, *Breviarium*, XXI, 135.

⁵⁸ Po niespodziewanej śmierci papieża Agapitusa Justynian polecił biskupowi Menasowi zwołać synod *endemousa* w celu potwierdzenia depozycji Antymiusza. Zebrani na nim biskupi, zarówno zachodni (przybyli wcześniej z papieżem), jak i wschodni, nie tylko potępili Antymiusza, ale także Piotra z Apamei, palestyńskiego mnicha Zoorasa oraz Sewerusa z Antiochii. Postanowienia synodalne uzyskały następnie sankcję prawną, por. Nov. 42. W przypadku byłego konstantynopolitańskiego biskupa miało miejsce *damnatio in absentia*, ponieważ został on przypuszczalnie ukryty w pałacu przez Teodorę i nie stawił się na sesjach synodu. Na temat synodu por. Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 383; Patrick T. Gray, *The Defense of Chalcedon in the East*, 59–60; Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 351–353; Hartmut Leppin, *Justinian das christliche experiment*, 187–189.

w zamian oczekując, aby *tolleret [et] synodum et scriberet Theodosio Anthimio et Severo et per epistolam suam eorum firmaret fidem, promittens dare ei praeceptum ad Bilisarium ut papa ordinaretur, et dari centenaria VII*⁵⁹. Zatem w relacji Liberatusa, podobnie jak w narracji Wiktora z Tunnuny, inspiratorką wyniesienia Wigiliusza do godności biskupa Rzymu była cesarzowa, spodziewająca się rewizji postanowień soboru w Chalcedonie, nawiązania komunii pomiędzy papieństwem a miafizyckimi biskupami: Sewerusem, Teodozjuszem i Antymiuszem (co w perspektywie miało prawdopodobnie doprowadzić do ich powrotu na zajmowane przed depozycją biskupstwa), tym samym do ustanowienia jedności Kościoła w całym Cesarstwie. Środkiem do osiągnięcia tego celu było skorumpowanie Wigiliusza, który z żądy godności biskupiej i chęci posiadania bogactwa (finansowa zachęta Teodory wynosiła 700 funtów złota), przyjął propozycję, upewniony dodatkowo, że jego pozycję w Italii zabezpieczy magister *militum per Orientem* Belizariusz⁶⁰. Po przybyciu cesarskiego kandydata na papieski tron do Rawenny (kwatery Belizariusza)⁶¹ okazało się, że wcześniej biskupem Rzymu został ustanowiony syn papieża Hormizdasa Sylweriusz (będący prawdopodobnie nominatem króla Gotów Theodata)⁶². Wigiliusz przekazał magistrowi *militum* rozkazy Teodory⁶³, zachęcając go dodatkowo obietnicą przekazania 200 funtów złota, jeśli deponuje Sylweriusza i ustanowi go papieżem. Cesarski wódz po przybyciu do Wiecznego

⁵⁹ Liberatus, *Breviarium*, XXII, 136.

⁶⁰ Liberatus, *Breviarium*, XXII, 136. Autor jednoznacznie określił motywy kierujące postępowaniem Wigiliusza: *libenter ergo suscipit Vigilius promissum eius amore episcopatus et auri*.

⁶¹ W tym miejscu Liberatus zdecydowanie antycypuje, gdyż wojska Belizariusza zdobyły Rawennę dopiero w 540 r., natomiast w 536 r., kiedy miały miejsce opisywane wydarzenia, Bizantyńczycy zajęli Rzym, szerzej na temat wojny gockiej zob. Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 328–367, 564–621; Mark Humphries, “Italy, A.D. 425–605”, w: Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby (eds.), *The Cambridge Ancient History*, Vol. 14: *Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 533–535. Wigiliusz został zdaniem kartagińskiego archidiacona prawdopodobnie publicznie mianowany papieżem już w Konstantynopolu: *et facta professione Romam profectus est*, jednak zgodnie z tradycją wyboru biskupa Rzymu dokonywało miejscowe duchowieństwo, przedstawiciele arystokracji oraz ludność miasta.

⁶² *Liber Pontificalis*, 60.1

⁶³ Liberatus, *Breviarium*, XXII, 136: *cui tradens praeceptum augustae promisit ei duo auri centenaria, si Silverio remoto ordinaretur ipse pro eo*. Opinia kartagińskiego duchownego w kwestii możliwości wydawania rozkazów dowódcom wojskowym przez augustę, z pominięciem imperatora, jest interesująca ze względu na brak podstaw formalnych takiego działania. Ze względu na wagę sprawy, jaką była obsada biskupstwa Rzymu, jest mało prawdopodobne, aby Belizariusz działał w tej materii bez zgody Justyniana – widzącego przypuszczalnie w Sylweriuszu stronnika Gotów.

Miasta przeprowadził operację usunięcia tamtejszego biskupa (oraz zesłania go do miasta Patara w Licji) i przy symbolicznym oporze miejscowego duchowieństwa przeforsował wybór na jego miejsce Wigiliusza⁶⁴. Jednak elekt ze strachu przed Rzymianami (których stosunek do ortodoksyjności wiary był jednoznacznie powiązany z *Tomus Leona* oraz Chalcedonem) i niechętny do spłacenia zobowiązania wobec magistra *militum*, zwlekał z wypełnieniem obietnicy, którą złożył Teodorze, jeszcze przebywając nad Bosforem. Sytuacja zmieniła się w momencie, gdy biskup Patary zwrócił się do cesarza Justyniana (powołując się na *iudicium dei*), wskazując na wyjątkowy charakter władzy papieskiej i tym samym niewłaściwość wygnania Sylweriusza bez przeprowadzenia postępowania sądowego, w którym udowodniono by mu zarzut zdrady na rzecz Gotów – Justynian zgodził się z tą argumentacją i polecił odesłać Sylweriusza na proces do Rzymu⁶⁵. Teodora podjęła próbę przeciwdziałania, wysyłając do Licji Pelagiusza – apokryzariusza zmarłego papieża Agapitusa w Konstantynopolu, którego zadaniem było unieważnienie cesarskiego rozkazu i uniemożliwienie Sylweriuszowi powrotu do Italii⁶⁶. W tym miejscu narracja *Liberatusa* ujawnia jego wizję dychotomiczności polityki religijnej Cesarstwa, gdzie cesarz stoi na

⁶⁴ W opisie usunięcia Sylweriusza z biskupstwa rzymskiego istnieją wyraźne różnice pomiędzy narracją *Liberatusa* a *Liber Pontificalis*. W *Breviarium*, XXII, 136 Belizariusz, pomimo rozkazów cesarzowej, skrycie namawiał Sylweriusza, aby zadośćuczynił żądaniom Teodory, a więc uchylił postanowienia soboru chalcedońskiego oraz wszedł w komunię z trzema przebywającymi w Konstantynopolu miafizyckimi biskupami. Po jego odmowie odesłał go nad Bosfor, natomiast *convocatis presbyteris et diaconibus et clericis omnibus mandavit eis ut aliam sibi papam eligerent*. Z kolei w *Liber Pontificalis*, 60.7 *magister militum* z niechęcią wypełnia rozkaz Augusty, mówiąc: *Quidem ego iussionem facio; sed ille, qui interest in nece Silverii papae, ipse reddat rationem factis suis domino nostro Iesu Christo* – po depozycji Sylweriusz od razu trafia pod kuratelę Wigiliusza, czyli autor papieskiego biogramu pomija w całości odesłanie papieża do Licji, interwencję cesarską i odesłanie biskupa Rzymu z powrotem do Italii. Ze względu na liczbę szczegółów narracja *Liberatusa* jest przypuszczalnie wiarygodniejsza w tej materii.

⁶⁵ *Liberatus*, *Breviarium*, XXII, 137.

⁶⁶ *Ibidem*: *Pelagius vero currens cum voluntate augustae volebat irritum facere imperatoris praeceptum*. Pelagiusz – przyszły papież – jest kolejną postacią stosunkowo szeroko opisywaną w dziele kartagińskiego duchownego, odpowiedzialną za wdrożenie, pomimo początkowego oporu (został aresztowany w 553 r.), postanowień II soboru konstantynopolitańskiego na terenie Italii. Po przyjęciu potępienia „Trzech rozdziałów” w 555 r. jego konsekrację w Rzymie przeprowadziło 16 kwietnia 556 r. jedynie dwóch biskupów, pod nadzorem cesarskiego wodza Narsesa, por. Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 669–675; John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Division*, 244–245; Claire Sotinel, “The Three Chapters and the Transformations of Italy”, w: Celia Chazelle, Catherine Cubitt (eds.), *The Crisis of the Oikoumene. The Three Chapters and the Failed Quest for Unity in the Six-Century Mediterranean*, (Turnhout: Brepols, 2007), 93–100.

straży chalcedońskiej ortodoksji, a wszelkie błędne decyzje dotyczące Kościoła wynikają z przyjmowania sugestii fałszywych doradców (taki wydzźwięk posiada ostatnia księga *Breviarium*, w której Justynian zostaje zwiedziony argumentami Teodora biskupa Cezarei Kapadockiej – zwolennika Orygenesesa, posiadającego poparcie cesarzowej⁶⁷), na drugim biegunie znajduje się z kolei Teodora, starająca się wszelkimi sposobami unieważnić postanowienia z Chalcedonu i zapewnić zwycięstwo doktrynie reprezentowanej przez Sewerusa z Antiochii. W tak ujętej konstrukcji opowieści władza cesarza nad państwem i własnym pałacem jest selektywna, pomimo posiadanej przez niego mocy wydawania ostatecznych postanowień, natomiast Teodora wydaje się skutecznym politykiem, konsekwentnie realizującym swoje cele z wykorzystaniem wszelkich metod, daleko wykraczających poza formalne ramy jej pozycji. W opisywanym wyżej przypadku cesarskie polecenie sprowadzenia Sylweriusza do Italii przeważało⁶⁸ i Wigiliusz został zmuszony do kontrakcji: w pierwszej kolejności przekonał Belizariusza, aby przekazał mu deponowanego biskupa, w drugiej natomiast sformułował pismo skierowane do Sewerusa, Teodozjusza i Antymiusza, unieważniające *Tomus* Leona oraz przedstawiające wyznanie wiary potępiające istnienie dwóch natur w Chrystusie – Liberatus przytoczył treść pisma w formie zawartej w *Chronicon* Wiktora z Tunnuny, jednak rozbudował je o anatemy sugerujące preludium do potępienia „Trzech rozdziałów”⁶⁹. Spełnienie obietnicy danej auguście przez papieża było bezpośrednim skutkiem działań Antoniny – żony Belizariusza i stronniczki cesarzowej⁷⁰.

Niechętna postawa Liberatusa wobec Teodory, pomimo braku stosowania w *Breviarium* bezpośrednich pejoratywnych określeń, ujawnia się poprzez umieszczanie jej osoby w odpowiednich kontekstach – opozycyjnych względem postaci broniących postanowień soboru chalcedońskiego. Ponadto, opisując aktywność cesarzowej, kartagiński archidiacon posługuje się najczęściej sformułowaniami sugerującymi działania nieoficjalne (zakulisowe, sekretne,

⁶⁷ Liberatus, *Breviarium*, XXIV, 140: *cum Theodoraе augustae favorae*.

⁶⁸ Liberatus, *Breviarium*, XXII, 137: *sed praevalante imperatoris iussione Silverius ad Italiam reductus est*.

⁶⁹ *Ibidem*, 138: *anathematizamus igitur Paulum Samostatenum Diodorum Theodorum et Theodoritum et omnes qui eorum statuta colverunt vel colunt*. Wydaje się, że w tym przypadku Liberatus antycypuje, podobnie jak Wiktor z Tunnuny.

⁷⁰ Por. przyp. 41.

tajemne), a zatem niemoralne i pozbawione sankcji zarówno prawnej, jak i boskiej, co w konsekwencji doprowadziło do powstania niekorzystnej sytuacji dla Kościoła ortodoksyjnego (z punktu widzenia obrońców postanowień chalcedońskich). Poprzez forsowanie kandydatury Wigiliusza na tron biskupa Rzymu wbrew przyjętym zwyczajom elekcji i doprowadzając do depozycji jego poprzednika Sylweriusza, Augusta stała się pośrednio powodem zaistnienia sporu o „Trzy rozdziały”, który zakończył się w efekcie przyjętych kanonów na II soborze konstantynopolitańskim porażką zachodniego (w tym afrykańskiego) duchowieństwa oraz osobiście samego Liberatusa.

Liber Pontificalis

W porównaniu do prac Wiktora i Liberatusa tzw. *Liber Pontificalis*, czyli zbiór biogramów papieży *usque ad annum 772*⁷¹, posiada zdecydowanie odmienny charakter, zarówno pod względem zastosowanej warstwy językowej, jak i wykreowanej przestrzeni faktograficznej. Cesarzowa Teodora pojawia się w tym źródle w kontekście pontyfikatów dwóch biskupów Rzymu: Sylweriusza i Wigiliusza. Pierwszy z nich w relacji autora jego biogramu *levatus est a tyranno Theodato sine deliberatione decreti* – wyniesienie zatem z wyłącznej woli króla Gotów, bez tradycyjnego dla Kościoła rzymskiego wyboru powodowało, że elekcja była niekanoniczna⁷². Sylweriusz utrzymał się na papieskim tronie w trakcie inwazji wojsk Belizariusza na Italię aż do momentu, kiedy cesarz Justynian, za pośrednictwem diakona Wigiliusza, zwrócił się do niego, aby przybył do Konstantynopola i przywrócił na stołeczne biskupstwo depozowanego przez Agapitusa Antymiusza – powodem tego była rozpacz cesarzowej Teodory z powodu usunięcia jej protegowanego.

⁷¹ Współczesna nauka traktuje *Liber Pontificalis* jako sukcesywnie powstający zbiór biogramów, nieposiadających jednego autora, za to podlegający częstym modyfikacjom i redakcjom. Za najstarsze zachowane manuskrypty uważa się rękopis *Neapolitanus* z 687 r. oraz *Luccensis* z 714 r., szerzej zob. Louise Duchesne, *Étude sur le Liber Pontificalis*, (Paris: Ernest Thorin, 1877), 46–89, ogólnie: Monika Ożóg, Henryk Pietras (wyd.), *Liber Pontificalis I–XCVI (usque ad annum 772), Synodi et collectiones legem*, vol. IX, (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2014), V–XIII. Datowanie powstania biogramów Sylweriusza i Wigiliusza nie jest zatem precyzyjne, jednak wskazówką w wyznaczaniu *terminus ante quem* może być zależność relacji Pawła Diakona (tworzącego w drugiej połowie VIII w.) od tekstu *Liber Pontificalis* w opisie przyczyn podróży papieża Wigiliusza do Konstantynopola – longobardzki mnich dokonał prawdopodobnie streszczenia tego passusu.

⁷² *Liber Pontificalis*, 60.1.

W tym miejscu narracji występuje prawdopodobnie błąd autora, który wspominając augustę, płynnie przechodzi do informacji o treści listu wysłanego przez cesarza, a następnie przytacza odpowiedź Sylweryusza skierowaną nie do władcy, ale jego żony – wydaje się na podstawie szerszego kontekstu, że nadawcą wiadomości była jednak Teodora, a nie Justynian⁷³. Autor biogramu oddał wyłącznie esencję listu przypuszczalnie wysłanego przez cesarzową: *Ne pigriteris ad nos venire aut certe revoca Anthemum in locum suum*, odpowiedź papieża nie mogła być dla niej zadowalająca: *Domina Augusta, ego rem istam facturum numquam ero, ut revocem hominem hereticum in sua nequitia damnatum* – Sylweryusz zatem wykazał się nieugiętą postawą, choć zdawał sobie sprawę z konsekwencji takiego postępowania: *Modo scio, quia hanc causam finem vitae meae adduxit*⁷⁴. Zgodnie z jego przewidywaniami Teodora wysłała za pośrednictwem Wigiliusza rozkazy Belizariuszowi, aby pod jakimkolwiek pretekstem złożył papieża z urzędu albo odesłał nad Bosfor, natomiast w jego miejsce ustanowił Wigiliusza *apocrisarium nostrum karissimum*, który przyrzekł cesarzowej przywrócenie na urząd Antymiusza⁷⁵. Sposób depozycji Sylweryusza w *Liber Pontificalis* jest generalnie zbieżny z tym przedstawionym przez Liberatusa z Kartaginy, a więc biskup Rzymu został fałszywie oskarżony o kolaborację z Gotami w trakcie oblężenia miasta, przeniesiony do stanu mniszego i przekazany w ręce Wigiliusza, który wysłał go in *Pontias*, gdzie były papież zmarł z głodu⁷⁶.

⁷³ *Liber Pontificalis*, 60.6: *Dolens autem Augusta pro Anthemo patriarcha ... tunc Augustus consilium usus cum Vigilium diaconum misit epistulas suas Romae Silverio papae rogans et obsecrans Sed beatissimus Silverius fiduciam habens id Deo et beato Petro apostolo, rescripsit Augustae*. Kontekst początku i końca wątku wskazuje, że to Teodora zwróciła się do Sylweryusza, prosząc i błagając o przywrócenie Antymiusza na biskupi tron Konstantynopola.

⁷⁴ *Liber Pontificalis*, 60.6.

⁷⁵ *Ibidem*, 60.7: *Vide aliquas ocasiones in Silverium papam et depone illum ab episcopatum aut certe festinus transmittite eum ad nos. Ecce ibi habes Vigilium archidiaconum et apocrisarium nostrum karissimum, qui nobis pollicitus est revocare Anthemum patriarcham*.

⁷⁶ Liberatus, *Breviarium*, XXII, 136 używa sformułowania *calumnia* na określenie oskarżeń wobec Sylweryusza, wymieniając także twórców fałszywego listu, napisanego rzekomo przez papieża do króla Gotów Witigesy, którymi mieli być scholastyk Marek i pretor Julian, por. *PLRE*, III, 730. W treści *Liber Pontificalis*, 60.8 ogólniej mówi się o *urgente iussione exierunt quidam falsi testes*. Śmierć papieża in *Pontias* (właściwie in *Palmariam insulam*) nastąpiła według *Breviarium* (XXII, 137) w efekcie zagłodzenia przez dwóch obrońców (*defensoribus*) Wigiliusza i jego służbę, natomiast *Liber Pontificalis*, 60.9 przedstawia wersję o charakterze metaforycznym: Sylweryusz był karmiony przez Wigiliusza *panem tribulationis et aqua angustiae*, w wyniku czego podupadł na zdrowiu i zmarł. Z kolei Prokopiusz z Cezarei (*Anecdota*, I, 27) jako mordercę biskupa Rzymu wskazuje Eugeniusza – sługę Antoniny, żony Belizariusza.

W biogramie papieża Wigiliusza znajdują się kolejne passusy poświęcone aktywności cesarzowej Teodory. Po pokonaniu Witi-gesa Belizariusz został wezwany do Konstantynopola, gdzie cesarz wypytał go m.in. o to, w jaki sposób ustanowił Wigiliusza w miejsce Sylweriusza, a następnie wraz z augustą wyraził swoją wdzięczność za podjęte działania⁷⁷. Z tego krótkiego fragmentu wynika, że w opinii autora tej części *Liber Pontificalis* za zmianami na tronie biskupim w Rzymie stała nie tylko Teodora, ale także Justynian, który jak wskazuje dalsza część narracji, również pragnął przywrócenia Antymiusza jako biskupa Konstantynopola. Wkrótce w tej sprawie napisała do nowego papieża augusta, nakazując mu przybycie do stolicy i wypełnienie złożonego chętnie i dobrowolnie przyrzeczenia⁷⁸. Podobnie jak w przypadku wezwania skierowanego do Sylweriusza, Teodora spotkała się z odmową Wigiliusza, który zmienił nastawienie i nie był skłonny wejść w komunię z ekskomunikowanym heretykiem. Cesarzowa wysłała do Italii pisarza Antymosa, obdarzając go nadzwyczajnymi pełnomocnictwami i rozkazując sprowadzić papieża do siebie⁷⁹. W tym miejscu autor poprzez słowa

⁷⁷ *Liber Pontificalis*, 61.1: *Tunc gratias ei egerunt imperator et Augusta, et data ei dignitate iterum misit eum in Africam.*

⁷⁸ *Liber Pontificalis*, 61.3: *Eodem tempore Theodora Augusta scripsit ad Vigilium papam: „Veni adimple nobis quae prona voluntate tua promisisti de patre nostro Anthemo et revoca eum in officio suo”.* Zwrot „w tym czasie” odnosi się do wcześniejszego wątku, czyli stłumienia uzurpacji duksa Numidii Guntharisa przez Belizariusza w Afryce, która miała miejsce pod koniec 545 r. Autor w tym przypadku myli *magistra militum per Orientem* z armeńskim wodzem Artabanesem, który pokonał rebeliantów Guntharisa, zob. Prokopiusz, BV IV.25–26, por. Charles Diehl, *L’Afrique byzantine: histoire de la domination byzantine en Afrique (533–709)*, (Paris: E. Leroux, 1896), 349–355; Ernst Stein, *Histoire du Bas-Empire*, 550–553; Walter Emil Kaegi, “Arianism and the Byzantine army in Africa, 533–546”, *Traditio*, Vol. 21, 1965, 50–51; Denys Pringle, *The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest: An Account of the Military History and Archaeology of the African Provinces in the Sixth and Seventh Century*, (Oxford: British Archaeological Reports, 1981), 32–33; *PLRE*, III, 108–109. Belizariusz rzeczywiście powrócił do prefektury Afryki po rekonkwiescie, ale w 536 r. w celu stłumienia buntu Stotzasa przeciwko prefektowi Solomonowi, zob. Prokopiusz, BV.IV.15.5–45. Istnieje tu zatem połączenie dwóch odmiennych wydarzeń, które dzieliło osiem lat – autor natomiast poprawnie połączył czasowo wydarzenia w Afryce z wezwaniem Wigiliusza do Konstantynopola, które miało miejsce 22 listopada 545 r., por. Stanisław Adamiak, *Carthage, Constantinople and Rome: Imperial and Papal Interventions in the Life of the Church in Byzantine Africa (533–698)*, (Roma: Gregorian & Biblical Press, 2016), 77; Claire Sotinel, “The Three Chapters”, 88; Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 425. Niemniej jednak sposób narracji sprawia wrażenie, że wezwanie przez Teodorę miało miejsce bezpośrednio po ustanowieniu Wigiliusza papieżem – zatem pierwsze lata jego pontyfikatu w żaden sposób nie są wzmiankowane w źródle.

⁷⁹ *Liber Pontificalis*, 61.4. Antymos występuje w tej samej roli i kontekście również u Pawła Diakona (*Historia Romana*, XVI.21), por. *PLRE*, III, 89, wydaje się, że szerokie uprawnienia

włożone w usta Teodory prawdopodobnie starał się ją przedstawić jako osobę despotyczną, okrutną i pozbawioną skrupułów, ponieważ niewykonanie polecenia wiązało się dla Antymosa z surowymi konsekwencjami: *Nam perventem in saecula excoriari te facio*. Opis przybycia papieża do Konstantynopola wprowadza początkowo dychotomiczność postaw pary cesarskiej, znanej z *Breviarium*: *Obvius est ei imperator; osculantes se coperunt flere; et plebis illa psallebat ante eum usque ad ecclesiam sanctae Sofiae*⁸⁰ – Wigiliusz został zatem przyjęty życzliwie przez Justyniana, jednak już w kolejnych zdaniach następuje opis dwuletniego sporu pomiędzy papieżem a władcami imperium, dotyczący przywrócenia biskupstwa konstantynopolitańskiego Antymiuszowi. Autor biogramu włożył w usta papieża konkluzję niekorzystnej dla niego sytuacji: *Ut video, non me fecerunt venire ad se Iustinianus et Theodora piissimi principes, sed hodie scio, quod Diocletianum et Eltheutheriam inveni*. Ta oczywista aluzja do prześladowań chrześcijan z początku III w. ujawnia stosunek twórcy biogramu Wigiliusza do Teodory, ale także Justyniana⁸¹, stawiając ich oboje w roli wrogów chrześcijaństwa, dążących do zniszczenia Kościoła.

Wizerunek Teodory w *Liber Pontificalis* jest jednowymiarowy, choć pozbawiony subtelnosci podejmowanych działań, którym charakteryzowała się ona zarówno w *Chronicon*, jak i w *Breviarium*. Cesarzowa w tym dziele otwarcie i bezpośrednio stara się o przy-

zwykłego pisarza, określonego jako *scribones*, polegały na mocy wydawania poleceń urzędnikom cesarskim w Rzymie, zgodnie z rozkazami Teodory, w celu doprowadzenia Wigiliusza na statek i dostarczenia go do stolicy.

⁸⁰ *Liber Pontificalis*, 61.5. O podejmowaniu Wigiliusza w Konstantynopolu z wielkimi honorami wspomina również Teofanes (*Chronographia*, AM 6039), co miało w relacji tego źródła spotęgować pychę papieża i przyczynić się do rzucenia ekskomuniki na biskupa Menasa.

⁸¹ *Liber Pontificalis*, 61.5. O ile porównanie Justyniana do Dioklecjana jest zrozumiałe w przedstawionym kontekście, tym bardziej że analogiczne występuje w biogramie papieża Agapitusa, który zwraca się do cesarza w podobny sposób: *Ego quidem peccator ad Iustinianum imperatorem christianissimum venire desideravi; nunc autem Diocletianum inveni* (*Liber Pontificalis*, 59.3, por. Hartmut Leppin, *Justinian das christliche experiment*, 185–186), o tyle przyrównanie Teodory do Eleuterii dalekie jest od oczywistości, ze względu na to, że żoną Dioklecjana była Prisca, por. Arnold Hulse, Martin Jones, John Robert Martindale, John Morris, *PLRE*, I, 260–395, (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), 726, natomiast Eleuteria nie występuje w żadnym innym źródle, *PLRE*, I, 277. Autor opisu pontyfikatu Wigiliusza pomija znane skądinąd okoliczności sporu pomiędzy papieżem i cesarzem toczącego się pod koniec lat 40. VI w. w Konstantynopolu, a związane z kontrowersjami wokół „Trzech rozdziałów”, por. Alois Grillmeier, *The Church of Constantinople*, 425–426; Richard Price, “The Trials of Pope Vigilius”, 46–50; John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Division*, 238–245.

wrócenie tronu biskupiego Antymiuszowi, który jest dla niej *pater noster*⁸² i wszelkie jej wysiłki koncentrują się wyłącznie na tym jednym zadaniu. Napotkany opór ze strony Sylweriusza i Wigiliusza stara się przełamać w sposób siłowy, mając do dyspozycji cały aparat administracyjny imperium, co stwarza jej nieograniczone możliwości perswazyjne. Autor biogramów papieży, wkładając w jej usta krótkie, celowe wypowiedzi, poza uzyskaniem dynamiki narracji (a także przeniesieniem opowieści do kategorii beletrystycznych), buduje jej wizerunek jako kobiety władczej, nieumiarkowanej i okrutnej, bez stosowania wobec niej bezpośrednich epitetów. W ten sposób Teodora jest konfrontowana m.in. z Sylweriuszem, który został określony jako *beatus*⁸³. Możliwość bezpośrednich działań cesarzowej wynikała z poparcia udzielanego jej przez męża – w *Liber Pontificalis* para cesarska tworzyła jednolity front religijny, zagrażający chalcedońskiej ortodoksji.

Zakończenie

Właściwie wszystkie źródła, niezależnie od tradycji, przypisują Teodorze wyjątkową władzę w imperium, zarówno w sprawach państwowych, jak i religijnych. Jako osoba kreująca własną politykę religijną poprzez mianowanie swoich protegowanych na stolice biskupie w najważniejszych miastach Cesarstwa, kierowanie bezpośrednich rozkazów do urzędników cywilnych i wojskowych, a także przeciwstawiająca się w pewnych kwestiach cesarzowi, augusta jawiła się jako pełnoprawny współwładca, choć o nieustalonych prawnie kompetencjach⁸⁴. W takim ujęciu Teodora wpisuje się w wizerunek władczyni posiadającej realny, choć nie bezpośredni wpływ na losy państwa, ukształtowany już za czasów dynastii teodozjańskiej, kiedy to postaci takie jak Aelia Eudoksja, Pulcheria czy Aelia Eudokia – Athenais były postrzegane jako istotne podmioty polityczne w Cesarstwie, a ich rola w okresie panowania Ar-

⁸² *Liber Pontificalis*, 61.3.

⁸³ *Ibidem*, 60.8.

⁸⁴ Susan Ashbrook Harvey, "Theodora the «believing queen»", 214. Z formalnego punktu widzenia cesarzowa podlegała swojemu mężowi, od którego zresztą otrzymywała tytuł augusty. W *Digesta* (I, 3, 31) znajduje się doprecyzowanie statusu prawnego małżonki panującego: *Cesarza nie krępują więzy ustawy. I choć cesarzowa jest nimi związana, cesarze przyznają jej takie przywileje, jakie im samym przysługują* – zatem od decyzji władcy zależało, jaki zakres uprawnień każdorazowo otrzymywała augusta.

kadiusza i Teodozjusza II była istotna, pomimo faktu że nie mogły współuczestniczyć we sprawowaniu władzy we własnym imieniu⁸⁵ – jej pozycja nie była zatem bezprecedensowa⁸⁶. Impresja wynikająca z materiału źródłowego skłaniała badaczy do wysuwania hipotez dotyczących partnerskiej i równorzędnej relacji pomiędzy cesarską parą, a nawet dominacji Teodory, jak wynika z relacji Prokopiusza z Cezarei w *Anecdota*⁸⁷. Czy jednak rzeczywiście należy traktować przekazy dotyczące działań cesarzowej, podkreślające jej niezależność i suwerenną władzę jako autentyczne? Zarówno tradycja syryjska, jak i pisma autorów zachodnich posiadają określony i dokładnie sformułowany cel, którego elementem jest kreowanie postaci augusty i atrybucja cech, wynikające z zajęcia stanowiska w toczonym w VI w. sporze chrystologicznym. Konstrukcja Jana z Efezu opiera się na idealizowaniu Teodory w zestawieniu z cesarzem i przedstawianiu jej jako protektorki i obrończyni świętych miafizyckich. Passus dotyczący misji chrystianizacyjnej w Nubii budzi z tej perspektywy wątpliwości co do autentyczności przytoczonego listu cesarzowej skierowanego do duksa Thebais: augusta podważała w nim bezpośrednio władzę Justyniana w oczach cesarskiego urzędnika, stawiając siebie w roli nadrzędnej. Wydaje się, że w tym fragmencie autor dążył do stworzenia wrażenia o bezgranicznym poświęceniu cesarzowej sprawie miafizytów, prowadzącym do otwartego przeciwstawienia się imperatorowi. Z drugiej strony współczesne dzieła autorów zachodnich: Wiktora z Tunnuny i Liberatusa z Kartaginy przedstawiają Teodorę z zupełnie innej perspektywy, bazując właściwie na tych samych schematach dotyczących różnicy poglądów cesarskiej pary i wykorzystując literacki topos wroga ortodoksji. W ich oczach augusta zawsze działa w tajemnicy, jest podżegaczem do wszelkiego zła, złowrogim intrygantem i „heretyckim szeptem” (*häretische Einflüsterin*)⁸⁸, sprowadzającym

⁸⁵ Por. Kenneth G. Holum, *Theodosian Emperresses. Women and Imperial Domination in Late Antiquity* (Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 1982); Małgorzata B. Leszka, Mirosław J. Leszka (red.), *Bazylika. Świat bizantyńskich cesarzowych. IV–XV wiek* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017), 103–114.

⁸⁶ Ogólnie na temat pozycji prawnej kobiet w późnoantycznym społeczeństwie zob. Marcin Pawlak, „Rodzina”, w: Rafał Kosiński, Kamila Twardowska (red.), *Świat rzymski w V w.* (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010), 297–328.

⁸⁷ John Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Division*, 222; Averil Cameron, *Procopius and the Sixth Century*, 74–79; Charles Pazdernik, “Our Most Pious Consort Given us by God”, 274–276; Susan Ashbrook Harvey, “Theodora the «believing queen»”, 214.

⁸⁸ Hartmut Leppin, *Justinian das christliche experiment*, 289.

cesarza na złą drogę w celu zniszczenia ortodoksyjnego (chalcedońskiego) Kościoła. Szukanie w niej źródła ingresów biskupich duchownych miafizyckich w najważniejszych miastach Cesarstwa jest więc podporządkowane obranemu przez afrykańskich autorów schematowi opisywania poszczególnych postaci, tym bardziej że interwencje cesarzowej w tych kwestiach nie zostały wyeksponowane przez Jana z Efezu czy Pseudo-Zachariasza Retora (przypuszczalnie ta zależność znalazłaby się w ich quasi-panegirycznej narracji). Kolejne zastrzeżenia budzi rola augusty w próbie utrzymania na tronie biskupstwa aleksandryjskiego Teodozjusza. Wiarygodność relacji Liberatusa, mówiącego o tym, że eunuch Narses z wojskiem został wysłany z polecenia cesarzowej (czyli w domyśle bez zgody Justyniana), przypuszczalnie również powinna zostać zakwestionowana, gdyż prawdopodobnie kartagiński archidiakon dążył w tym przypadku do odsunięcia od cesarza wszelkich podejrzeń odnośnie do kontaktów z miafizytami. Odmienność obrazu tworzonego przez *Liber Pontificalis*, w którym cesarska para działa bezpośrednio i w pełnej symbiozie, a Justynian i Teodora zasługują na miano Dioklecjana i Eleuterii, wynika być może z dystansu czasowego, jaki dzielił moment spisania tego fragmentu księgi papieży od przedmiotu narracji (pośrednio świadczy o tym pomylenie Artabanesa z Belizariuszem w kontekście stłumienia rebelii Guntharisa w Afryce), a przede wszystkim fakt, że Justynian już nie żył, a zatem przedstawianie go w negatywnym świetle na równi z Teodorą nie niosło już za sobą żadnych konsekwencji. W tym miejscu warto dodać, że w dziełach zarówno Liberatusa, jak i Wiktora kobiety właściwie nie występują (np. Pulcheria, będąca inicjatorką zwołania soboru chalcedońskiego, na którym doktryna miafizycka została potępiona), a jedyną tak szeroko opisywaną jest właśnie Teodora. Wydaje się, że ma to związek przede wszystkim z jej zaangażowaniem w trwające spory religijne, po przeciwnej stronie niż wyżej wspomniani autorzy, a kreacja jej postaci na kartach *Breviarium* i *Chronicon* posiada miejscami charakter toposu, o czym świadczy m.in. opis jej śmierci, analogiczny do przedstawienia śmierci prześladowcy chrześcijan cesarza Galeriusza, zawarty w *De mortibus persecutorum*.

Hartmut Leppin słusznie zwraca zatem uwagę na to, że przypisywanie wiarygodności źródłom współczesnym jest dyskusyjne. W jego opinii doradcy władców odgrywali w systemach monarchicznych zasadniczą rolę, przy czym małżonki, wykorzystując

bliski poziom relacji z cesarzami, mogły wpływać na ich postawę i poglądy. Z drugiej natomiast strony autorzy źródeł niechętnie krytykowali panującego aktualnie imperatora, naturalne więc było przenoszenie dezaprobaty wobec decyzji rządu na cesarskie otoczenie i najbliższe mu osoby⁸⁹. Ta ogólna teza sformułowana przez niemieckiego badacza przypuszczalnie znajduje również zastosowanie w przypadku narracji Wiktora z Tunnuny i Liberatusa z Kartaginy, gdyż obaj autorzy winą za eskalację konfliktów religijnych obarczali doradców cesarza, którzy zwodzili go w podstępny sposób. W ich relacjach zasadniczym wrogiem doktryny chalcedońskiej była cesarzowa Teodora – osoba najbliższa Justynianowi. Analiza źródłowa przeprowadzona przez Clive’a Fossa⁹⁰ wskazuje natomiast, że wszelkie intrygi augusty (nieposiadającej własnego aparatu urzędniczego), których celem byli urzędnicy cesarscy (np. prefekt *praetorio Orientis* Jan z Kapadocji lub *magister militum* Belizariusz) odbywały się z inicjatywy lub przy pełnej aprobacie cesarza. Polityka religijna będąca jednym z filarów państwa i ciesząca się szczególną uwagą Justyniana była najprawdopodobniej w całości pod jego kontrolą, tym samym Teodora jako protektorka miafizytów hipotetycznie nie powinna być traktowana jako współwładca i równorzędny partner, ale jako skuteczne narzędzie cesarza do realizacji celu, którym było albo zjednoczenie Kościoła i rozwiązanie konfliktów dogmatycznych (w myśl ideologii konstantyńskiej), albo też instrumentalne traktowanie zagadnień religijnych i utrzymanie pełni władzy. Teodora, w takim ujęciu zagadnienia, jako lojalny agent Justyniana zapewniała mu łączność ze środowiskiem miafizytów i ciągłą gotowość do rozpoczęcia dialogu, ale także poprzez skupienie najważniejszych duchownych w stolicy umożliwiała ich pełną kontrolę.

Bibliografia

Źródła

- Codex Iustinianus*, ed. Paul Krueger, *Corpus Iuris Civilis*, Vol. 2, (Berlin: Apud Weidmannos, 1954).
- Chronicon Paschale*, ed. Ludwig Dindorf, *Chronicon Paschale ad exemplar Vaticanum*, Vol. 1–2, (Bonnae: E. Weber, 1832).

⁸⁹ Hartmut Leppin, *Justinian das christliche experiment*, 289.

⁹⁰ Clive Foss, “The Empress Theodora”, 170–175.

- Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie*, red. Tomasz Palimirski, t. 1, (Kraków: Poligrafia Salezjańska, 2013).
- Ewagriusz Scholastyk, *Historia Ecclesiastica*, ed. Joseph Bidez, Léon Parmentier, (London: Methuen & Co., 1898).
- Greatrex, Geoffrey (ed.), *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor: Church and War in Late Antiquity*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2011).
- Izydor z Sewilli, *De viris illustribus*, ed. Carmen Codoñer Merino, *El „De viris illustribus” de Isidoro de Sevilla. Estudio y edicion critica*, (Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 1964).
- Jan z Efezu, *Historia ecclesiastica*, ed. Ernest Walter Brooks, *Johannis ephesini historiae ecclesiasticae pars tertia*, CSCO, Vol. III.3, (Paris–Louvain: Peeters Publishers, 1935–1936).
- Jan z Efezu, *Żywoty świętych*, ed. Ernest Walter Brooks, *John of Ephesus, Lives of the Eastern Saints*, PO, 17–19, (Paris: Brepols, 1923–1925).
- Jan Malalas, *Chronographia*, ed. Ioannes Thurn, *Ioannis Malalae Chronographia*, CFHB 35, series Berolinensis, (Berolini: Walter de Gruyter, 2000).
- Jan z Nikiu, *Chronicon*, ed. Robert Henry Charles, *The Chronicle of John of Nikiu*, (London: Williams & Norgate, 1916).
- Liber Pontificalis*, red. Monika Ożóg, Henryk Pietras, *Liber Pontificalis I–XCVI (usque ad annum 772), Synodi et collectiones legem*, Vol. 9, (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2014).
- Liberatus, *Breviarium*, ed. Eduard Schwartz, Liberatus, *Breviarium causae Nestorianorum et Eytuchianorum, Acta Conciliorum Oeconomicorum*, Vol. II.5, (Berolini et Lipsiae: De Gruyter, 1936).
- Michał Syryjczyk, *Chronica*, ed. Jean Baptiste Chabot, *Chronique de Michel le Syrien*, (Paris: E. Leroux, 1899–1905).
- Novellae Iustiniani*, ed. Rudolf Schoell, *Corpus Iuris Civilis*, Vol. 3, (Berlin: Apud Weidmannos, 1954).
- Paweł Diakon, *Historia Romana*, ed. Hans Droysen, *Pauli Historia Romana*, MGH AA 2, (Berolini: Apud Weidmannos, 1879).
- Prokopiusz z Cezarei, *Anecdota*, ed. Jakob Haury, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, Vol. 3, *Historia Quae Dicitur Arcana*, (Leipzig: B.G. Teubner, 1964).
- Prokopiusz z Cezarei, *De aedificiis*, ed. Jakob Haury, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, Vol. 4, *De aedificiis libri VI*, (Leipzig: B.G. Teubner, 1962).

- Pseudo-Zachariasz Retor, *Historia Ecclesiastica*, ed. Ernest Walter Brooks, *Historia Ecclesiastica Zachariae Rhetori vulgo adscripta*, CSCO 87–88, (Louvain: L. Durbecq, 1924).
- Teofanes, *Chronographia*, ed. Carl de Boor, *Theophanis Chronographia*, (Lipsiae: B.G. Teubneri, 1883).
- Wiktor z Tunnuny, *Chronicon*, ed. Theodor Mommsen, *Victoris Tonnennensis episcopi chronica*, MGH AA 11, (Berolini: Apud Weidmannos, 1894).

Opracowania

- Adamiak, Stanisław. *Carthage, Constantinople and Rome: Imperial and Papal Interventions in the Life of the Church in Byzantine Africa (533–698)*, (Roma: Gregorian & Biblical Press, 2016).
- Allen, Pauline. Hayward, C.T.R. *Severus of Antioch*, (London–New York: Routledge, 2004).
- Ashbrook Harvey, Susan. *Asceticism and Society in Crisis: John of Ephesus and the Lives of the Eastern Saints*, (Berkeley: University of California Press, 1990).
- Ashbrook Harvey, Susan. “Theodora the ‘believing queen’: A study in Syriac historiographical tradition”, *Hugoye*, Vol. 4.2, 2001, 209–234.
- Blaudeau, Philippe. “Liberatus de Carthage ou l’historiographie comme service diaconal”, *Augustinianum*, Vol. 50.2, 2010, 543–565.
- Brooks, Ernest Walter. “The dates of the Alexandrine patriarchs Dioskoros, Timothy IV, and Theodosius”, *Byzantinische Zeitschrift*, Bd. 12, 1903, 494–497.
- Browning, Robert. *Justynian i Teodora*, przeł. Maria Boduszyńska-Borowikowa, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1996).
- Cameron, Averil. “Byzantine Africa: The Literary Evidence”, w: John H. Humphrey (ed.), *University of Michigan Excavations at Carthage*, Vol. 7, (Ann Arbor: University of Michigan, 1982), 29–62.
- Cameron, Averil. “Justin and Justinian I”, w: Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby (eds.), *The Cambridge Ancient History*, Vol. 14: *Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 63–85.
- Cameron, Averil. *Procopius and the Sixth Century*, (London–New York: Routledge, 2005).
- Diehl, Charles. *L’Afrique byzantine: histoire de la domination byzantine en Afrique (533–709)*, (Paris: E. Leroux, 1896).

- Drageut, René. *Julien d'Halicarnasse, et sa controverse avec Sévère d'Antioche sur l'incorruptibilité du corps du Christ*, (Louvain: P. Smeesters, 1925).
- Duchesne, Louise. *Étude sur le Liber Pontificalis*, (Paris: Ernest Thorin, 1877).
- Duchesne, Louise. "Les protégés de Théodora", *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome*, Vol. 35, 1915, 57–79.
- Every, George. "Was Wigilius a Victim or an Ally of Justinian?", *The Heythrop Journal*, Vol. 20, 1979, 257–266.
- Foss, Clive. "The Empress Theodora", *Byzantion*, Vol. 72, 2002, 141–176.
- Freund, William H.C. *The Rise of the Monophysite Movement*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).
- Gray, Patrick T. *The Defense of Chalcedon in the East*, (Leiden: Brill, 1979).
- Gray, Patrick T. "The Legacy of Chalcedon: Christological Problems and Their Significance", w: Michael Mass (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 215–238.
- Grillmeier, Alois. *Christ in Christian Tradition*, Vol. 2: *From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590–604)*, part 2: *The Church of Constantinople in the Sixth Century*, (Louisville: Westminster John Knox Press, 1995).
- Grillmeier, Alois. *Christ in Christian Tradition*, Vol. 2: *From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590–604)*, part 4: *The Church of Alexandria with Nubia and Ethiopia after 451*, (Louisville: Westminster John Knox Press, 1996).
- Holum, Kenneth. *Theodosian Empresses. Women and Imperial Domination in Late Antiquity* (Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 1982).
- Humphries, Mark. "Italy, A.D. 425–605", w: Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby (eds.), *The Cambridge Ancient History*, Vol. 14: *Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 525–551.
- Janiszewski, Paweł. „Historiografia późnego antyku (koniec III – połowa VII w.)”, w: Ewa Wipszycka (red.), *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, t. 3, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999), 8–220.
- Kaegi, Walter Emil. "Arianism and the Byzantine army in Africa, 533–546", *Traditio*, Vol. 21, 1965, 22–53.

- Kavvadas, Nestor. "Severus of Antioch and Changing Miaphysite Attitudes toward Byzantium", w: John D'Alton, Youhanna Youssef (eds.), *Severus of Antioch. His Life and Times*, (Boston: Brill, 2016), 124–137.
- Kosiński Rafał, *Emperor Zeno Religion and Politics*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010).
- Kosiński, Rafał, „Wiktora z Tunnuny Kronika”, w: Rafał Kosiński, Adrian Szopa, Kamila Twardowska (red.), *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2019), 133–143.
- Leppin, Hartmut. *Justinian das christliche experiment*, (Stuttgart: Klett-Cotta Verlag, 2011).
- Leszka Małgorzata, Leszka Mirosław (red.). *Bazylika. Świat bizantyńskich cesarzowych. IV–XV wiek*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017).
- Maspero, Jean. *Histoire des patriarches d'Alexandrie: depuis la mort de l'empereur Anastase jusqu'à la réconciliation des églises jacobites*, (Paris: É. Champion, 1923).
- Meier, Mischa. *Das andere Zeitalter Justinians. Kontingenzerfahrung und Kontingenzbewältigung im 6. Jahrhundert n. Chr.*, (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003).
- Meyendorff, John. "Justinian, the Empire and the Church", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 22, 1968, 43–60.
- Meyendorff, John. *Imperial Unity and Christian Division. The Church 450–680 A.D.*, (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1989).
- Pawlak, Marcin. „Rodzina”, w: Rafał Kosiński, Kamila Twardowska (red.), *Świat rzymski w V w.* (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010), 297–328.
- Pazdernik, Charles. "Our Most Pious Consort Given us by God: Dissident Reactions to the Partnership of Justinian and Theodora, AD 525–549", *Classical Antiquity*, Vol. 13, 1994, 256–281.
- Placanica, Antonio. "Da Cartagine a Bisanzio: per la biografia di Vitore Tunnunense", *Vetera Christianorum*, Vol. 26, 1989, 327–336.
- Plezia, Marian (red.). *Słownik łacińsko-polski*, t. 4, (Warszawa: PWN, 2007).
- PLRE I: Arnold Hugué Martin Jones, John Robert Martindale, John Morris (eds.), *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Vol. 1 (260–395), (Cambridge: Cambridge University Press, 1971).

- PLRE II: John Robert Martindale (ed.), *The Prosopography of the Later Roman Empire*. Vol. 2 (395–527), (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).
- PLRE III: John Robert Martindale (ed.), *The Prosopography of the Later Roman Empire*. Vol. 3 (527–641), (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
- Price, Richard. “The Ecclesiastical Policy of the Emperor Justinian”, w: Richard Price (ed.), *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2009), 8–41.
- Price, Richard. “The Trials of Pope Vigilius”, w: Richard Price (ed.), *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, (Liverpool: Liverpool University Press, 2009), 42–58.
- Pringle, Denys. *The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest: An Account of the Military History and Archaeology of the African Provinces in the Sixth and Seventh Century*, (Oxford: British Archaeological Reports, 1981).
- Rompay van, Lucas. “Society and Community in the Christian East”, w: Michael Mass (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 239–268.
- Salamon, Maciej. „Mnisi scytyjscy w Konstantynopolu (519–520 r.)”, *Balkanica Posnaniensia*, t. 1, 1984, 325–338.
- Schwartz, Eduard. “Praefatio”, w: Eduard Schwartz (ed.), *Liberatus, Breviarium causae Nestorianorum et Eytuchianorum, Acta Conciliorum Oeconomicorum*, Vol. II.5, (Berolini et Lipsiae: De Gruyter, 1936).
- Sotinel, Claire. “Emperors and Popes in the Sixth Century: The Western View”, w: Michael Mass (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 269–290.
- Sotinel, Claire. “The Three Chapters and the Transformations of Italy”, w: Celia Chazelle, Catherine Cubitt (eds.), *The Crisis of the Oikoumene. The Three Chapters and the Failed Quest for Unity in the Six-Century Mediterranean*, (Turnhout: Brepols, 2007).
- Stein, Ernst, *Histoire du Bas-Empire*, Vol. 1–2, (Paris–Bruxelles–Amsterdam: Desclée de Brouwer, 1949).
- Urbaniec, Arkadiusz, „Wizerunek papieża Wigiliusza w Breviarium Liberatusa z Kartaginy i kronice Wiktora z Tonnunny”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t. 142.1, 2015, 25–43.